Kohtulahendite kogumik

KOHTUJURISTI ETTEPANEK
EVGENI TANCHEV
esitatud 9. novembril 2017 [1]

Kohtuasi C-414/16

Vera Egenberger
versus
Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung e.V.

(eelotsusetaotlus, mille on esitanud Bundesarbeitsgericht (föderaalne töökohus, Saksamaa))

Võrdne kohtlemine tööhõive küsimustes – Direktiivi 2000/78/EÜ artikli 4 lõige 2 – Olulised õigustatavad ja põhjendatud kutsenõuded usutunnistusel või veendumustel põhineva eetosega organisatsioonides – Kiriku abiorganisatsiooni töölevõtmisel toimuv erinev kohtlemine usutunnistuse alusel – ELTL artikkel 17 – Kiriklik enesemääramise õigus – Liikmesriigi konstitutsiooniõiguse kohane piiratud kohtulik kontroll usuliste ühenduste „enesemääramise“ suhtes – Võrdset kohtlemist reguleerivate liidu õigusnormide esimus, ühtsus ja tõhusus – Euroopa Liidu põhiõiguste harta artikli 52 lõige 3 ja artikkel 53 – Võistlevate huvide tasakaalustamine – Harta horisontaalne toime

Sisukord

I. Sissejuhatus 2

II. Õiguslik raamistik 4

A. Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste konventsioon 4

B. Euroopa Liidu leping 4

C. Euroopa Liidu toimimise leping 4

D. Euroopa Liidu põhiõiguste harta 5

E. Direktiiv 2000/78 5

F. Saksamaa õigus 6

III. Põhikohtuasja faktilised asjaolud ja eelotsuse küsimused 7

IV. Eelotsusetaotlus 8

1 Algkeel: inglise.

V. Hinnang 9

A. Ülevaade 9

B. Sissejuhatavad märkused 11

1. Usuliste ühenduste tegevus ja liidu õiguse kohaldamisala 11

2. Harta kohaldamise eeskirjad ja põhikohtuasi 12

3. Töösuhete kohtulik kontroll ja usulised ühendused Saksamaal 15

C. Esimene küsimus 15

1. Tööandjana tegutsevate usuliste ühenduste üle teostatava kohtuliku kontrolli piirangud Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas 16

2. Direktiivi 2000/78 artikli 4 lõige 2 17

a) Sissejuhatavad märkused 17

b) Kas direktiivi 2000/78 artikli 4 lõige 2 toetab liikmesriigi põhiseaduslikke kohtuliku kontrolli piiranguid? 18

1) Sõnastus 18

2) Kontekst ja eesmärk 19

3) Päritolu 19

3. ELTL artikkel 17 20

4. Esimese küsimuse kokkuvõte 23

D. Kolmas küsimus 23

E. Teine küsimus 28

F. Kokkuvõtvad märkused 29

VI. Ettepanek 29

I. Sissejuhatus

1. Olles lugenud 2012. aasta novembris avaldatud töökuulutust, taotles Vera Egenberger edutult 18 kuuks tähtajalist töökohta eraõiguslikus mittetulundusühingus Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung e.V. (edaspidi „kostja“). See on avalik-õigusliku ühenduse Evangelische Kirche in Deutschland (protestantlik kirik Saksamaal) abiorganisatsioon, mis tegeleb ainult heategevuse, vabatahtliku töö ja usulise tegevusega. Väljakuulutatud töökohaga kaasnes ülesanne koostada aruanne, kuidas Saksamaa on täitnud ÜRO rahvusvahelist konventsiooni rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta (edaspidi „rassilise diskrimineerimise aruanne“). Vera Egenbergeril (edaspidi „hageja“) on selles valdkonnas aastatepikkused kogemused ning ta on olnud rea

selleteemaliste väljaannete autor.[2]

2. Hageja väidab, et talle ei antud seda töökohta usutunnistuse puudumise tõttu ja seega rikuti tema õigust usuvabadusele, mis kajastub Euroopa Liidu põhiõiguste harta (edaspidi „harta“) artiklis 10, ning et teda on usuliselt diskrimineeritud vastuolus harta artikliga 21 ning nõukogu 27. novembri 2000. aasta direktiivi 2000/78/EÜ, millega kehtestatakse üldine raamistik võrdseks kohtlemiseks töö saamisel ja kutsealale pääsemisel[3] (edaspidi „direktiiv 2000/78“), artiklitega 1 ja 2.

3. Kuna kostja argumendid põhinevad direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikel 2, puudutab käesolev vaidlus sisuliselt erinevat kohtlemist usutunnistuse alusel „kutsetegevuse puhul kirikutes ja teistes usutunnistusel või veendumustel põhineva eetosega avalikes või eraorganisatsioonides“. Tegu on esimese korraga, mil Euroopa Kohtul palutakse tõlgendada direktiivi 2000/78 artikli 4 lõiget 2,[4] ja seetõttu tekib keerukaid küsimusi seoses selle sätte vastastiktoimega harta eri sätetega, sealhulgas artikliga 22, kus on ette nähtud, et „[l]iit austab kultuurilist, usulist ja keelelist mitmekesisust“, ning ELTL artikliga 17, millega säilitatakse „staatust“, mis on liikmesriigi õiguse kohaselt kirikutel ja usuühendustel või -kogukondadel ning filosoofilistel ja mitteusulistel organisatsioonidel.[5]

4. Samuti on teatatud, et kirikuga seotud institutsioonid on Saksamaal suuruselt teine tööandja, kellel on mõningates piirkondades ja töövaldkondades monopolilaadne seisund.[6] Seetõttu oleks raske üle tähtsustada, kui delikaatne ülesanne on tasakaalustada usuliste ühenduste autonoomia ja enesemääramise õiguse säilitamist[7] (millega kostja vaidlusalust ebavõrdset kohtlemist oma argumentides eeskätt põhjendab) vajadusega tõhusalt kohaldada usulise diskrimineerimise keeldu Euroopa Liidu rahvuslikult ja usuliselt mitmekesisel tööturul, kuivõrd võrdsed võimalused tööle pääsemisel ja erialases arengus on igaühe jaoks põhimõttelise tähtsusega mitte ainult kui elatise teenimise ja iseseisva elu tagamise, vaid ka eneseteostuse ja oma potentsiaali ärakasutamise vahendid.[8]

2 Hageja kirjalikud seisukohad.

3 EÜT 2000, L 303, lk 16; ELT eriväljaanne 05/04, lk 79. Põhikohtuasjas on kõne all „tööle saamise, […] tingimused, sealhulgas valikukriteeriumid ja töölevõtu tingimused“, millele on viidatud direktiivi 2000/78 artikli 3 lõike 1 punktis a.

4 Euroopa Kohtul oli võimalus tõlgendada direktiivi 2000/78 artikli 4 lõiget 1 kohtuotsustes, 14.3.2017, Bougnaoui ja ADDH, C-188/15, EU:C:2017:204; 13.11.2014, Vital Pérez, C-416/13, EU:C:2014:2371; 13.9.2011, Prigge jt, C-447/09, EU:C:2011:573; 12.1.2010, Wolf, C-229/08, EU:C:2010:3, ja 15.11.2016, Sorondo, C-258/15, EU:C:2016:873.

5 Robbers, G., „*Religion and Law in Germany*“, 2. tr, Wolters Kluwer, 2013; Zucca, L., ja Ungureanu, C., „*Law, State and Religion in the New Europe*“, Cambridge University Press, 2012; Doe, N., „*Law and Religion in Europe: a Comparative Introduction*“, Oxford University Press, 2011; McCrea, R., „*Religion and the Public Order of the European Union*“, Oxford University Press, 2010; Lustean, L. N., ja Madeley, J. T. S. (toim), „*Religion, Politics and Law in the European Union*“, Routledge, 2010; de Charentenay, P., „Les relations entre l'Union européenne et les religions“, *Revue du Marché commun et de l'Union européenne*, 465, 2003, lk 904; Massignon, B., „Les relations entre les institutions religieuses et l'Union européenne: un laboratoire de gestion et de la pluralité religieuse et philosophique?“ – Armogathe, J.-R., ja Willaime, J.-P. (toim), „*Les mutations contemporaines du religieux*“, Brepols, 2003, lk 25.

6 Paralleelne aruanne 19.–22. aruandele, mille Saksamaa esitas ÜRO rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise komiteele, 2015, lk 42. Aruanne on veebis: http://www.institut-fuer-menschenrechte.de/fileadmin/user_upload/PDF-Dateien/Pakte_Konventionen/ICERD/icerd_state_report_germany_19-22_2013_parallel_FMR_Diakonie_2015_en.pdf. Toimikust ilmneb, et tegemist on kostja avaldatud rassilise diskrimineerimise aruandega.

7 Saksamaal laieneb enesemääramise õigus nii usulistele ühendustele kui ka nendega seotud üksustele. Vt 22. oktoobri 2014. aasta BVerfG (2 BvR 661/12) § 91.

8 Vt kohtujuristi ettepanek, Sharpston, kohtuasi Bougnaoui ja ADDH, C-188/15, EU:C:2016:553, punkt 71, kus on viidatud kohtujuristi ettepanekule, Poiares Maduro, kohtuasi Coleman, C-303/06, EU:C:2008:61, punkt 11. Vt samuti direktiivi 2000/78 põhjendus 9.

II. Õiguslik raamistik

A. Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste konventsioon

5. Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (edaspidi „inimõiguste konventsioon“) artiklis 9 on sätestatud:

„1. Igaühel on õigus mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadusele; see õigus kätkeb vabadust muuta oma usku või veendumusi, samuti vabadust kuulutada usku või veendumusi nii üksi kui ka koos teistega, avalikult või eraviisiliselt kultuse, õpetamise, tava ja kombetalituse kaudu.

2. Vabadust kuulutada oma usku või veendumusi võib piirata üksnes seadusega ja juhul, kui see on demokraatlikus ühiskonnas vajalik ühiskondliku turvalisuse huvides, avaliku korra, tervise või kõlbluse või kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitseks.“

B. Euroopa Liidu leping

6. ELL artikli 4 lõikes 2 on sätestatud:

„Liit austab liikmesriikide võrdsust aluslepingute ees ning nende rahvuslikku identiteeti, mis on omane nende poliitilistele ja põhiseaduslikele põhistruktuuridele, sealhulgas piirkondlikule ja kohalikule omavalitsusele. Liit austab riigi põhifunktsioone, sealhulgas riigi territoriaalse terviklikkuse tagamist, avaliku korra säilitamist ja riigi julgeoleku kaitsmist. Eelkõige riigi julgeolek jääb iga liikmesriigi ainuvastutusse.“

C. Euroopa Liidu toimimise leping

7. ELTL artiklis 10 on sätestatud:

„Oma poliitika ja meetmete määratlemisel ja rakendamisel püüab liit võidelda diskrimineerimisega soo, rassilise või etnilise päritolu, usutunnistuse või veendumuste, puuete, vanuse või seksuaalse sättumuse alusel.“

8. ELTL artiklis 17 on sätestatud:

„1. Liit austab ega piira staatust, mis siseriikliku õiguse kohaselt on liikmesriikides kirikutel ja usuühendustel või -kogukondadel.

2. Liit austab staatust, mis siseriikliku õiguse kohaselt on samavõrra ka filosoofilistel ja mitteusulistel organisatsioonidel.

3. Tunnustades nende identiteeti ja erilist panust, peab liit nende kirikute ja organisatsioonidega avatud, läbipaistvat ja korrapärast dialoogi.“

D. Euroopa Liidu põhiõiguste harta

9. Harta artikli 10 pealkiri on „Mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabadus“. Artikli 10 lõikes 1 on sätestatud:

„Igaühel on õigus mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabadusele. See õigus kätkeb vabadust muuta usku või veendumusi, samuti vabadust kuulutada usku või veendumusi nii üksi kui ka koos teistega, avalikult või eraviisiliselt kultuse, õpetamise, tava ja kombetalituse kaudu.“

10. Harta artiklis 22 „Kultuuriline, usuline ja keeleline mitmekesisus“ on sätestatud:

„Liit austab kultuurilist, usulist ja keelelist mitmekesisust.“

11. Harta artikli 52 lõikes 3 on sätestatud:

„Hartas sisalduvate selliste õiguste tähendus ja ulatus, mis vastavad Euroopa inimõiguste ja põhivabaduse kaitse konventsiooniga tagatud õigustele, on samad, mis neile nimetatud konventsiooniga ette on nähtud. See säte ei takista liidu õiguses ulatuslikuma kaitse kehtestamist.“

12. Harta artiklis 53 „Kaitse tase“ on sätestatud:

„Harta sätteid ei või tõlgendada neid inimõigusi või põhivabadusi kitsendavate või kahjustavatena, mida asjaomastes kohaldamisvaldkondades on tunnustatud [liidu õiguse] ja […] Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon[iga] ning liikmesriikide põhiseadustega.“

E. Direktiiv 2000/78

13. Direktiivi 2000/78 põhjenduses 24 on märgitud:

„Euroopa Liit on Amsterdami lepingu lõppaktile lisatud deklaratsioonis nr 11 kirikute ja mitteusuliste organisatsioonide staatuse kohta selgelt tunnistanud, et ta austab liikmesriikide siseriikliku õiguse kohaste kirikute ja usuühenduste või koguduste staatust ega piira seda ning austab võrdselt ka filosoofiliste ja mitteusuliste organisatsioonide staatust. Seda silmas pidades võivad liikmesriigid säilitada või ette näha erisätted sellealaseks tegevuseks vajalike oluliste, põhjendatud ja õigustatud kutsenõuete kohta.“

14. Direktiivi 2000/78 artiklis 1 „Eesmärk“ on sätestatud:

„Käesoleva direktiivi eesmärk on kehtestada üldine raamistik, et võidelda usutunnistuse või veendumuste, puude, vanuse või seksuaalse sättumuse alusel diskrimineerimise vastu töö saamisel ja kutsealale pääsemisel ning tagada liikmesriikides võrdse kohtlemise põhimõtte rakendamine.“

15. Direktiivi 2000/78 artikli 2 pealkiri on „Diskrimineerimise mõiste“. Artikli 2 lõikes 1 on sätestatud:

„Käesoleva direktiivi kohaldamisel tähendab „võrdse kohtlemise põhimõte“, et ei esine otsest ega kaudset diskrimineerimist ühelgi artiklis 1 nimetatud põhjusel.“

16. Direktiivi 2000/78 artikli 2 lõike 2 punktis a on sätestatud:

„Lõike 1 kohaldamisel:

a) peetakse otseseks diskrimineerimiseks seda, kui ükskõik millisel artiklis 1 nimetatud põhjusel koheldakse ühte inimest halvemini, kui on koheldud, koheldakse või võidakse kohelda teist inimest samalaadses olukorras“.

17. Direktiivi 2000/78 artikli 4 pealkiri on „Kutsenõuded“. Direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 esimeses lõigus on sätestatud:

„Liikmesriigid võivad säilitada käesoleva direktiivi vastuvõtmise päeval jõus olevad siseriiklikud õigusaktid või kehtestada uusi õigusakte, mis sisaldavad käesoleva direktiivi vastuvõtmise päeval kehtivaid siseriiklikke tavasid, mille kohaselt kutsetegevuse puhul kirikutes ja teistes usutunnistusel või veendumustel põhineva eetosega avalikes või eraorganisatsioonides ei peeta isiku erinevat kohtlemist tema diskrimineerimiseks usutunnistuse või veendumuste alusel, kui isiku usutunnistus või veendumus on nimetatud tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste tõttu oluline õigustatav ja põhjendatud, organisatsiooni eetost silmas pidav kutsenõue. Erineva kohtlemise rakendamisel võetakse arvesse liikmesriigi põhiseaduse sätteid ja põhimõtteid ning ühenduse õiguse üldisi põhimõtteid ning sellega ei tohiks õigustada diskrimineerimist mingil muul alusel.“

F. Saksamaa õigus

18. Saksamaa Liitvabariigi põhiseaduse (Grundgesetz, edaspidi „GG“) artikli 4 lõigetes 1 ja 2 on sätestatud:

„(1) Usu- ja südametunnistusevabadus ning usutunnistuse ja filosoofiliste veendumuste väljendamise vabadus on puutumatud.

(2) Usutunnistuse segamatu järgimine on tagatud.“

19. GG artiklis 140 on sätestatud, et Weimari põhiseaduse (Verfassung des Deutschen Reiches, edaspidi „WRV“) artiklid 136–139 ja 141 on põhiseaduse lahutamatu osa. WRV artikli 137 olulisimad sätted on järgmised:

„(1) Riigikirikut ei ole.

(2) Usuliste ühenduste asutamise vabadus on tagatud. […]

(3) Usulised ühendused reguleerivad ja haldavad oma tegevust sõltumatult seaduse piires, mis kehtib kõigi suhtes. Nad täidavad oma ametikohti ilma keskvalitsuse ja kohaliku omavalitsuse osalemiseta. […]

(7) Ühingud, mille eesmärk on edendada ühiskonnas üht või teist filosoofilist veendumust, on samas staatuses nagu usulised ühendused.

[…]“.

20. Võrdse kohtlemise üldseaduse (Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz; edaspidi „AGG“) §-s 1 on sätestatud:

„Käesoleva seaduse eesmärk on hoida ära või kaotada igasugune diskrimineerimine rassi, etnilise päritolu, soo, usutunnistuse või maailmavaate, puude, vanuse või seksuaalse sättumuse tõttu.“

21. AGG § 7 lõikes 1 on sätestatud:

„Töötajaid ei tohi diskrimineerida ühelgi §-s 1 loetletud põhjusel. See keeld kehtib samuti siis, kui diskrimineerija kõigest eeldab ühe §-s 1 loetletud diskrimineerimise vormi esinemist.“ [9]

22. AGG § 9 lõikes 1 on sätestatud:

„Ilma et see piiraks [käesoleva seaduse] § 8 kohaldamist, on lubatud usutunnistuse või maailmavaate tõttu erinev kohtlemine seoses töötamisega usulistes ühendustes, nendega seotud institutsioonides, olenemata nende õiguslikust vormist, või ühingutes, mille eesmärk on edendada ühiskonnas üht või teist usutunnistust või maailmavaadet, kui teatava kindla usutunnistuse või maailmavaate nõudmine kujutab endast selle tõttu, milline on asjaomase usulise ühenduse või ühingu enda arusaam tema õigusest autonoomiale, või tema tegevuse laadi tõttu põhjendatud kutsenõuet.“

III. Põhikohtuasja faktilised asjaolud ja eelotsuse küsimused

23. Põhikohtuasjas vaidluse all olev kuulutus oli sõnastatud järgmiselt:

„Nõutav on kuulumine protestantlikku kirikusse või kirikusse, mis on Saksamaa kristlike kirikute ühenduse (Arbeitsgemeinschaft Christlicher Kirchen in Deutschland) liige, ning kuuluvustunne heategevusliku missiooni suhtes. Palun viidake kirikusse kuulumisele oma elulookirjelduses.“

24. Samas kuulutuses kirjeldatud tööülesannete hulka kuulus projekti raames isiklikult kostja esindamine kirikuvälistes poliitilistes ringkondades, üldsuse ees ja inimõiguste kaitse organisatsioonides ning koostöö asjaomaste ametiasutusega. Samuti hõlmas see kostjale info andmist ning kostja organisatsioonis arvamuste kujundamise koordineerimist.

25. Nagu eespool mainitud, taotles hageja, kes ei ole ühegi usulise ühenduse liige, edutult enda töölevõtmist väljakuulutatud töökohale. Isik, kes lõpuks tööle võeti, oli märkinud enda usulise kuuluvuse kohta, et ta on „Berliner Landeskirche’s sotsialiseerunud evangeelne kristlane“.

26. Hageja nõudis Arbeitsgericht Berlin’is (Berliini töökohus, Saksamaa) vähemalt 9 788,65 euro suurust kahjuhüvitist. Arbeitsgericht (Berliini töökohus, Saksamaa) tuvastas, et hagejat on diskrimineeritud, kuid määras kahjuhüvitiseks ainult 1 957,73 eurot. Asjas esitati apellatsioonkaebus Landesarbeitsgericht Berlin-Brandenburg’i (Berlin-Brandenburgi piirkonna apellatsiooniastme kohus, Saksamaa) ja lõpuks kassatsioonkaebus Bundesarbeitsgericht’i (föderaalne töökohus, Saksamaa).

27. Kuna viimati nimetatud kohus ei ole kindel, kuidas on õige selle juhtumi asjaoludel liidu õigust tõlgendada, palub ta Euroopa Kohtult ELTL artikli 267 alusel eelotsust järgmistes küsimustes.

„1. Kas direktiivi 2000/78/EÜ artikli 4 lõiget 2 tuleb tõlgendada nii, et selline tööandja nagu kostja käesolevas kohtuasjas – või tema eest kirik – võib ise siduvalt otsustada, kas teatava kindla usutunnistuse nõudmine on asjaomase tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste tõttu oluline, õigustatav ja põhjendatud, tööandja/kiriku eetost silmas pidav kutsenõue?

2. Kui vastus esimesele küsimusele on eitav:

Kas niisuguses olukorras nagu käesolev juhtum tuleb jätta kohaldamata selline siseriikliku õiguse säte – nagu käesoleval juhul võrdse kohtlemise üldseaduse (Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz) § 9 lõikes 1 ette nähtud esimene võimalus –, mille kohaselt on lubatud

9 AGG artikli 6 lõike 1 teises lauses on muu hulgas sätestatud, et töökohale kandideerijad loetakse AGG artikli 7 tähenduses töötajateks.

usutunnistuse tõttu erinev kohtlemine seoses töötamisega usulistes ühendustes ja nendega seotud organisatsioonides ka juhul, kui teatava kindla usutunnistuse nõudmine kooskõlas selle usulise ühenduse enda arusaamaga tema enesemääramise õigusest on põhjendatud kutsenõue?

3. Kui vastus esimesele küsimusele on eitav, kerkib lisaks järgmine küsimus:

Millistele tunnustele peavad vastama tegevuse laad või sellega liituvad tingimused, et nende tõttu esitatud kutsenõue oleks asjaomase organisatsiooni eetost arvesse võttes oluline, õigustatav ja põhjendatud vastavalt direktiivi 2000/78/EÜ artikli 4 lõikele 2?“

28. Euroopa Kohtule on oma kirjalikud seisukohad esitanud hageja, kostja, Saksamaa valitsus ja Iirimaa ning Euroopa Komisjon. Kõik peale Iirimaa osalesid kohtuistungil, mis peeti 18. juulil 2017.

IV. Eelotsusetaotlus

29. Põhikohtuasjas ei ole vaidlust selles, et Saksamaa on AGG kaudu kasutanud direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 esimeses lõigus ette nähtud võimalust kas „säilitada [direktiivi 2000/78] vastuvõtmise päeval jõus olevad siseriiklikud õigusaktid“ või „kehtestada uusi õigusakte, mis sisaldavad […] siseriiklikke tavasid“, mis on sellel kuupäeval olemas seoses „oluli[ste] õigustatav[ate] ja põhjendatud“ kutsenõuetega.[10] Eelotsusetaotlusest nähtuvalt väidab hageja, et usutunnistuse arvessevõtmine vaidlusaluses töölevõtmise menetluses – ja kuulutuse põhjal on selge, et seda tehti – ei ole kooskõlas AGG § 7 lõikes 1 sätestatud diskrimineerimiskeeluga, vähemalt kui tõlgendada seda liidu õiguse kohaselt. Toimepandud diskrimineerimist ei saa põhjendada AGG § 9 lõikega 1. Samuti on ilmne, et kostja ei ole teinud usutunnistust süstemaatiliselt kõikide väljakuulutatavate töökohtade saamise eelduseks ning et käesoleval juhul välja kuulutatud töökohta finantseeriti muu hulgas projekti rahast, mille olid andnud kirikuvälised kolmandad isikud.

30. Kostja on seisukohal, et vaidlusalune erinev kohtlemine usutunnistuse tõttu on AGG § 9 lõike 1 alusel põhjendatud. Saksamaal protestantliku kiriku tegevust reguleerivates eeskirjades on ette nähtud, et kuuluvus kristlikku kirikusse on töösuhte loomisel oluline nõue. Õigus sellist nõuet esitada on osa kirikute enesemääramise õigusest, mida kaitseb Saksamaa konstitutsiooniõigus ja mis tuleneb GG artiklist 140 koosmõjus WRV artikli 137 lõikega 3. See on liidu õigusega kooskõlas, eriti kui pidada silmas ELTL artiklit 17. Peale selle on usutunnistuslik kuuluvus kostja organisatsiooni enesemääratluse kohaselt kõnealuse tegevuse laadi tõttu põhjendatud kutsenõue.

31. Esimese küsimuse kohta on eelotsusetaotluses märgitud, et Saksamaa seadusandja sõnaselge tahe oli võtta direktiivi 2000/78 artikli 4 lõige 2 üle viisil, mis võimaldaks säilitada juba kehtivad õigusnormid ja tavad; siseriiklik seadusandja tegi selle otsuse Bundesverfassungsgerichti (föderaalne konstitutsioonikohus) praktikat arvesse võttes ja viitas seoses „enesemääramise õigusega“ sõnaselgelt GG artiklile 140 koostoimes WRV artikli 137 lõikega 3. Nii piirdub Saksamaa õiguses kohtulik kontroll direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 kontekstis usaldusväärsuse kontrolliga uskkonna enesemääratluse põhjal, mille määravad veendumused. Eelotsust taotlev siseriiklik kohus küsib siiski, kas niisugune AGG § 9 lõike 1 tõlgendus on liidu õigusega kooskõlas.

10 Kuigi AGG avaldamise kuupäevaks on märgitud 14. august 2006 – vt *BGBl.* I, lk 1897 – ja direktiivi 2000/78 jõustumiskuupäev oli 2. detsember 2000, on Saksa valitsuse ettepanekus AGG väljakuulutamiseks märgitud, et see kajastab direktiivi 2000/78 jõustumiskuupäeval kehtinud siseriiklikke tavasid. Vt *Deutscher Bundestag Drucksache*, 16/1780, 8. juuni 2006, lk 35.

32. Teise küsimuse kohta on eelotsusetaotluse esitanud kohus märkinud, et Euroopa Kohtus välja kujunenud praktika kohaselt tuleb kaaluda, kas usulise diskrimineerimise keeld on subjektiivne õigus, mis eeldab sellega vastuolus olevate liikmesriigi õigusnormide kohaldamata jätmist isegi kahe eraõigusliku isiku vahelises vaidluses.[11] Siiski ei ole seni otsustatud, kas see kehtib ka juhul, kui tööandja tugineb usulistel põhjustel tekkinud ebasoodsa olukorra põhjendamiseks liidu esmase õiguse normidele, nagu ELTL artikkel 17.

33. Kolmandas küsimuses palutakse selgitada, kuidas võivad direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 tõlgendamisega seostuda Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas kehtestatud kriteeriumid selle kohta, millele on eelotsusetaotluses viidatud kui olemasolevas töösuhtes veendumuste tõttu tekkinud lojaalsuskonfliktidele. Nende hulka kuuluvad muu hulgas asjasse puutuva töökoha laad,[12] see, kui lähedane seos on kõnealusel tegevusel misjoniga,[13] ning teiste isikute õiguste kaitse, näiteks katoliikliku ülikooli huvi selle vastu, et tema õpetust iseloomustaksid katoliiklikud veendumused[14]. Samuti on Euroopa Inimõiguste Kohus tasakaalustanud võistlevaid õigusi ja huve.[15]

V. Hinnang

A. Ülevaade

34. Alustan oma analüüsi kolmest sissejuhatavast küsimusest.

35. Esiteks kaalun, kas eelotsuse küsimustele vastamiseks tuleb analüüsida, kas kostja, kui ta otsis kuulutuse kaudu teatavate kristlike kirikute liikmete hulgast isikut, kes koostaks rassilise diskrimineerimise aruande ja esindaks teda tööalaselt, ning sellise isiku lõpuks välja valis, tegi seda oma „majandustegevuse“ käigus.

36. Teiseks käsitlen üksikasjalikumalt seda, kuidas ja miks on harta artikli 52 lõige 3 ja artikkel 53 põhikohtuasjas tekkinud õigusküsimustes keskse tähtsusega. Harta artikli 52 lõikes 3 on sätestatud, et niivõrd, kui hartas sisalduvad õigused vastavad inimõiguste konventsiooniga tagatud õigustele, on nende õiguste tähendus ja ulatus samad. Artikli 52 lõikes 3 on lisatud, et see säte „ei takista liidu õiguses ulatuslikuma kaitse kehtestamist“. See artikli 53 osa, mis on käesolevas asjas oluline, sisaldab Euroopa Kohtu otsuses Melloni[16] tõlgendatud normi, et „[h]arta sätteid ei või tõlgendada neid inimõigusi või põhivabadusi kitsendavate või kahjustavatena, mida asjaomastes kohaldamisvaldkondades on tunnustatud [liidu õiguse] […] ning liikmesriikide põhiseadustega“.

37. Kolmandaks analüüsin lähemalt ebakõlasid materjalis, mis on esitatud Euroopa Kohtule Saksamaa õiguse täpse sisu kohta, nagu seda on täpsustatud Bundesverfassungsgerichti (föderaalne konstitutsioonikohus, Saksamaa) praktikas seoses kohtuliku kontrolli piirangutega usuliste ühenduste suhtes, kes tuginevad tööõiguse kontekstis kiriklikule enesemääramise õigusele.

11 Vt kohtuotsused, 19.4.2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, punkt 36 ja seal viidatud kohtupraktika, ning 19.1.2010, Kücükdeveci, C-555/07, EU:C:2010:21, punkt 51.

12 Euroopa Inimõiguste Kohus, 12.6.2014, Fernández Martínez *vs.* Hispaania, CE:ECHR:2014:0612JUD005603007, punkt 131; Euroopa Inimõiguste Kohus, 23.9.2010, Obst *vs.* Saksamaa, CE:ECHR:2010:0923JUD000042503, punktid 48–51, ja Euroopa Inimõiguste Kohus, 23.9.2010, Schüth *vs.* Saksamaa, CE:ECHR:2010:0923JUD000162003, punkt 69.

13 Euroopa Inimõiguste Kohus, 23.9.2010, Schüth *vs.* Saksamaa, CE:ECHR:2010:0923JUD000162003, punkt 69. Vt samuti seoses kiriku usaldusväärsusega nii üldsuse kui ka tema enda koguduseliikmete silmis: Euroopa Inimõiguste Kohus, 3.2.2011, Siebenhaar *vs.* Saksamaa, CE:ECHR:2011:0203JUD001813602, punkt 46, ja seoses sellega, kas vaidlusalune töökoht oli prominentne, Euroopa Inimõiguste Kohus, 23.9.2010, Obst *vs.* Saksamaa, CE:ECHR:2010:0923JUD000042503, punkt 51.

14 Euroopa Inimõiguste Kohus, 20.10.2009, Lombardi Vallari *vs.* Itaalia, CE:ECHR:2009:1020JUD003912805, punkt 41.

15 Euroopa Inimõiguste Kohus, 23.9.2010, Schüth *vs.* Saksamaa, CE:ECHR:2010:0923JUD000162003, punkt 69.

16 Kohtuotsus, 26.2.2013, C-399/11, EU:C:2013:107, punkt 59. Vt samuti kohtujuristi ettepanek, Bot, kohtuasi M.A.S. ja M.B., C-42/17, EU:C:2017:564, punktid 157 ja 158 (pooleliolev kohtuasi).

38. Seejärel asun vastama eelotsuse küsimustele. Alustan vastamist esimesest ja kolmandast küsimusest, sest need eeldavad sisuliselt direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 tõlgendamist liidu esmast õigust, sealhulgas ELTL artiklit 17 ning Euroopa Kohtu ja Euroopa Inimõiguste Kohtu asjakohast praktikat arvestades.

39. Esimesele küsimusele vastates kaalun, kas ELTL artiklis 17 sisalduvast viitest usuliste ühenduste „staatusele" liikmesriigi õiguses koosmõjus direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2 sisalduva viitega liikmesriigi põhiseaduse sätetele ja põhimõtetele [17] piisab, et kujutada endast viidet liikmesriikide – põhikohtuasjas Saksamaa – õigusele seoses kohtuliku kontrolli ulatuse ja intensiivsusega, kui töötaja või potentsiaalne töötaja [18] ei nõustu sellega, et usuline ühendus põhjendab usutunnistuse või veendumuste tõttu ebavõrdset kohtlemist töösuhetes direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikega 2.

40. Esimesele küsimusele vastates koostatud analüüsile tuginedes teen kindlaks kolmandas küsimuses nimetatud tunnused (mida eelistan oma analüüsis nimetada asjasse puutuvateks „teguriteks"), millele peavad vastama tegevuse laad või sellega liituvad tingimused, et nende tõttu esitatud kutsenõue oleks asjaomase organisatsiooni eetost arvesse võttes oluline, õigustatav ja põhjendatud vastavalt direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikele 2.

41. Teine küsimus, mida käsitlen viimasena, puudutab kaebeõiguslikke tagajärgi, mis tekivad sellest, kui käesoleva vaidluse lahendamisel asjasse puutuvatele liidu õigusnormidele antav tõlgendus ei ole vastavuses asjasse puutuvate Saksamaa õigusnormide sõnastusega, nii et neid ei ole võimalik liidu õigusega kooskõlas tõlgendada.

42. See küsimus tekib põhjusel, et liidu õigusnormidest tulenevat põhiõigust, mis seisneb usulise diskrimineerimise keelus, on konkretiseeritud liidu direktiivis [19] ning põhikohtuasi puudutab horisontaalset olukoda, kus mõlemad pooled tuginevad sellele direktiivile teineteise vastu; hageja on eraõiguslik isik ning kostja on eraõiguslik ühing. [20] Hageja tugineb kostja vastu direktiivi 2000/78 artiklitele 1 ja 2 ning kostja tugineb hageja vastu direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikele 2. Siiski on Euroopa Kohus järjepidevalt otsustanud, et direktiiv ise ei saa tekitada eraõiguslikule isikule kohustusi ja sellele ei saa järelikult tema vastu tugineda. [21]

43. Liikmesriikide kohtute kohustusel tõlgendada liikmesriigi seadust liidu õigusega kooskõlas on veelgi piiranguid. Nii piiravad siseriikliku kohtu kohustust viidata asjakohaste siseriiklike õigusnormide tõlgendamisel ja kohaldamisel liidu õigusele õiguse üldpõhimõtted ning see ei või olla aluseks siseriikliku õiguse *contra legem* tõlgendamisele. [22]

17 Arvestades, et põhikohtuasi puudutab hageja veendumusi, mitte tema käitumist, ei ole direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 teises lõigus nimetatud nõue „*tegutse[da*] heas usus ning lojaalsust organisatsiooni eetosele" (kohtujuristi kursiiv) põhikohtuasjas oluline.

18 Direktiivi 2000/78 artikkel 3 kätkeb muu hulgas nii töölevõtmist (lõike 1 punkt a) kui ka töölt vabastamist (lõike 1 punkt c).

19 Kohtuotsus, 19.4.2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, punkt 35. Kuna reeglid direktiivide jõustamise kohta liikmesriikides ei puutu asjasse, kui põhiõiguse jõustamine kajastub aluslepingu artiklis, on õiguslik olukord lihtsam. Vt nt kohtuotsused, 12.12.1974, Walrave ja Koch, 36/74, EU:C:1974:140; 15.6.1978, Defrenne, 149/77, EU:C:1978:130; 6.6.2000, Angonese, C-281/98, EU:C:2000:296. Vt üldiselt Tridimas, T., „Horizontal effect of general principles: bold rulings and fine distinctions" – Bernitz, U., Groussot, X., ja Schulyok, F., „*General Principles of EU Law and European Private Law*", Wolters Kluwer, 2013, lk 213.

20 Kohtutoimikust ei nähtu, nagu oleks kostja kohustatud täitma avalikku ülesannet ja oleks saanud selleks Saksamaa valitsuselt erivolitusi või nagu oleks kostja avalik-õiguslik juriidiline isik, mispuhul oleks ta „samastatav riigiga" ja tema suhtes kehtiks direktiivi 2000/78 osas vahetu õigusmõju doktriin. Vt kohtuotsus, 10.10.2017, Farrell, C-413/15, EU:C:2017:745, punkt 34.

21 Vt hiljutine kohtuotsus Farrell, punkt 31 ja seal viidatud kohtupraktika. Vt samuti teiste seas kohtuotsused, 24.1.2012, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, punkt 37, ja 15.1.2014, Association de médiation sociale, C-176/12, EU:C:2014:2, punkt 36; 19.1.2010, Kücükdeveci, C-555/07, EU:C:2010:21, punkt 46, ja 5.10.2004, Pfeiffer jt, C-397/01–C-403/01, EU:C:2004:584, punkt 108.

22 Kohtuotsus, 19.4.2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, punkt 32 ja seal viidatud kohtupraktika. Vt kohtujuristi ettepanek, Sharpston, kohtuasi Farrell, C-413/15, EU:C:2017:492, punkt 150, kus kohtujurist palub Euroopa Kohtul asuda uuesti käsitlema ja üle vaatama kohtuotsuses, 14.7.1994, Faccini Dori C-91/92, EU:C:1994:292, märgitud põhjendusi direktiivide horisontaalse vahetu õigusmõju sallimata jätmise kohta.

44. Selle tagajärjel põrkub klassikaline direktiivide horisontaalse vahetu õigusmõju keeld käesoleval juhul avaldudes teise reegliga, mis on Euroopa Kohtu praktikas välja kujunenud. Nimelt, kuigi vanuselise diskrimineerimise keelus seisnevat põhiõigust on liidu direktiivis konkretiseeritud, kehtib see ikkagi horisontaalselt sel määral, et kohaldamata tuleb jätta *kõik* sellega vastuolus olevad, isegi *contra legem* siseriiklikud meetmed, ja seda isegi vaidlustes, mille pooled on eraõiguslikud isikud.[23]

45. Seega tahab eelotsusetaotluse esitanud kohus oma teises küsimuses teada, kas usutunnistuse ja veendumuste alusel diskrimineerimise keeld on samalaadne õigus nagu vanuselise diskrimineerimise keeld, nii et eelotsusetaotluse esitanud kohus on kohustatud jätma kohaldamata *kõik* liidu õigusnormidega (eeskätt direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikega 2) vastuolus olevad siseriiklikud meetmed, kuigi tema menetluses olev vaidlus on horisontaalne.[24] Samuti selgub eelotsusetaotlusest, kui mitte teise küsimuse enda sõnastusest, et eelotsusetaotluse esitanud kohus palub suuniseid ka küsimuses, kas ELTL artikkel 17 on selle küsimuse otsustamisel kuidagi asjakohane.

B. Sissejuhatavad märkused

1. Usuliste ühenduste tegevus ja liidu õiguse kohaldamisala

46. Usul ei olnud kohta üheski kolmest asutamislepingust, millega loodi Euroopa Majandusühendus, Euroopa Söe- ja Teraseühendus ning Euroopa Aatomienergiaühendus. Peale selle määrati Rooma lepingu eesmärkide tõttu, mis võivad nüüd tunduda tagasihoidlikud – eelkõige oli see mõeldud majandusintegratsiooni saavutamiseks[25] –, varases Euroopa Kohtu praktikas kindlaks olukorrad, kus usutunnistusel või muul filosoofia vormil põhinevas kogukonnas osalemine kuulub ühenduse õiguse kohaldamisalasse ainult majanduslikel alustel.

47. Euroopa Kohus otsustas 1988. aastal kohtuasjas Steymann, et EMÜ õiguse kohaldamisala kätkeb usutunnistusel või muul filosoofia vormil põhinevas kogukonnas osalemist niivõrd, kuivõrd sellist osalemist võib „pidada asutamislepingu artikli 2 tähenduses majandustegevuseks“,[26] kohtujurist Slynn aga märkis samal aastal kohtuasjas Humbel ja Edel tehtud ettepanekus, et usulised ühendused „võtavad tööle inimesi ning maksavad soojuse ja valguse eest“ ning „võivad ka teatavate teenuste eest tasu küsida“. Siiski toonitas kohtujurist Slynn, et „tegelik kriteerium seisneb selles, kas neid teenuseid osutatakse majandustegevuse käigus“.[27]

48. Järgnenud aluslepingumuudatuste kohaselt aga kahanes liidu pädevuse olenevus majandusintegratsioonist,[28] nii et see, kas tegu on usulise ühenduse „majandustegevusega“ või mitte, ei ole vaidlusaluses liidu materiaalõiguse osas alati oluline. Näiteks on niisugused ühendused seisnud vastu enda huve riivavatele vaba liikumise piirangutele, mida liikmesriigid on püüdnud põhjendada

23 Põhjalikku käsitelu direktiivide vahetu õigusmõju piiride kohta vt kohtujuristi ettepanekust, Bot, kohtuasi DI, C-441/14, EU:C:2015:776.

24 Kohtujuristi ettepanekus, Sharpston, kohtuasi Bougnaoui ja ADDH, C-188/15, EU:C:2016:553, punkt 62, on välja pakutud, et usutunnistuse alusel diskrimineerimise keelu põhimõte, nagu ka vanuse alusel diskrimineerimise keeld, on õiguse üldpõhimõte, mis on saanud konkreetse väljenduse direktiivis 2000/78. Kohtujuristi ettepanekus, Kokott, kohtuasi CHEZ Razpredelenie Bulgaria, C-83/14, EU:C:2015:170, punktid 144 ja 146, on väidetud, et etnilise päritolu ja rassi alusel diskrimineerimise keelu põhimõttel, millele on antud konkreetne väljendus nõukogu 29. juuni 2000. aasta direktiivis 2000/43/EÜ, millega rakendatakse võrdse kohtlemise põhimõte sõltumata isikute rassilisest või etnilisest päritolust (EÜT 2000, L 180, lk 22; ELT eriväljaanne 20/01, lk 23), on sama staatus, vähemalt õigussuhetes, mida „iseloomustab […] poolte struktuuriline ebavõrdsus“.

25 Vt EMÜ asutamislepingu artikkel 2. Sellest sättest sai EÜ artikkel 2 ning see on võrreldav nüüd ELL artikli 3 sisalduva pädevuste loeteluga, mis „keskendub majandusvälistele eesmärkidele palju suuremal määral kui EÜ asutamisleping“. Vt Lenaerts, K., ja van Nuffel, P., *„European Union Law“*, Sweet and Maxwell, 2011, lk 107.

26 Kohtuotsus, 5.10.1988, Steymann, 196/87, EU:C:1988:475, punkt 9. Vt samuti kohtuotsus, 23.10.1986, van Roosmalen, 300/84, EU:C:1986:402.

27 Kohtuotsus Humbel ja Edel, 263/86, EU:C:1988:151, vt lk 5379. Sama lähenemisviis kehtib spordis ja haridusasutustes osalemise kohta. Vt hiljutine kohtujuristi ettepanek, Kokott, kohtuasi Congregación de Escuelas Pías Provincia Betania, C-74/16, EU:C:2017:135, punkt 32 ja seal viidatud kohtupraktika.

28 Ülevaate saamiseks vt nt Konstadinides, T., *„Division of Powers in European Union Law“*, Wolters Kluwer, 2009, iseäranis ptk 1 ja lk 12. Eespool viidatud Lenaerts ja van Nuffel, lk 106–111.

avalikku korda puudutavate kaalutlustega,[29] ning sellega võib kaasneda „moraalset ja filosoofilist laadi“ põhimõtete kaalumine[30]. Euroopa Liidu praeguses konstitutsioonilises raamistikus võivad nii usulised ühendused[31] kui ka eraõiguslikud taotlejad[32] tugineda harta artiklist 10 tulenevale kaitsele seoses oma õigusega usuvabadusele selles osas, mis puudutab liidu institutsioonide, organite ja asutuste akte[33] ning liikmesriikide akte liidu õiguse rakendamisel,[34] olenemata sellest, kas niisuguste meetmete eesmärk on reguleerida majandustegevust või mitte. Sama kehtib horisontaalsetes vaidlustes, nagu põhikohtuasjas, millega kaasneb liikmesriigi õiguse direktiivikohane tõlgendamine, niivõrd kui seda on võimalik teha.[35]

49. Seetõttu olen, hoolimata komisjoni esindaja poolt kohtuistungil esitatud argumentidest, asunud seisukohale, et põhikohtuasjas esitatud eelotsuse küsimuste mõttes ei ole oluline, kas kostja, kui ta otsis ainult teatavat liiki kristlike konfessioonide hulka kuuluvatele taotlejatele suunatud kuulutuse kaudu abi rassilise diskrimineerimise aruande koostamiseks ja nende hulgast kandidaadi välja valis, tegi seda oma majandustegevuse käigus või mitte.

50. Lähenemisviis, mida pooldab komisjon, võib põhjustada ELTL artikli 17 esemelise kohaldamisala kohatut ahendamist selleni, et kirikute, usuühingute või -kogukondade ning filosoofiliste ja mitteusuliste organisatsioonide staatust tunnustatakse siseriiklikus õiguses üksnes nende majandustegevuse korral. Samuti võib see laiemas mõttes ahendada liidu õiguse esemelist kohaldamisala nende organisatsioonide suhtes viisil, mis ei ole kooskõlas tänapäevase liidu pädevuse paradigmaga, nagu see on ette nähtud Euroopa Liidu lepingus ja Euroopa Liidu toimimise lepingus.

51. Näiteks, kas suurt kultuskeskust ehitav usuline ühendus peaks olema vabastatud nõuetest, mis on sätestatud Euroopa Parlamendi ja nõukogu 13. detsembri 2011. aasta direktiivis 2011/92/EL teatavate riiklike ja eraprojektide keskkonnamõju hindamise kohta,[36] lihtsalt seetõttu, et sellel ehitisel ei ole ärilist eesmärki ja seda kasutatakse ainult kultuse otstarbel, nii et seda usulist ühendust ei pruugita pidada niisuguseks, kellel on majandustegevus? Sellele küsimusele tuleb kindlasti vastata eitavalt.[37]

2. Harta kohaldamise eeskirjad ja põhikohtuasi

52. Hartat tuleb põhikohtuasjas kohaldada järgmiste reeglite kohaselt.

29 Nt kohtuotsus, 14.3.2000, Eglise de Scientologie, C-54/99, EU:C:2000:124. Kriitika kohta seoses usuvabaduse üle arutlemata jätmisega selles kohtuasjas vt eespool viidatud McCrea, lk 188–190. Vt samuti kohtuotsus, 4.12.1974, van Duyn, C-41/74, EU:C:1974:133.

30 Kohtujuristi ettepanek, Van Gerven, kohtuasi The Society for the Protection of Unborn Children Ireland, C-159/90, EU:C:1991:249, punkt 26. Nt kohtuotsus, 24.3.1994, Schindler, C-275/92, EU:C:1994:119, punkt 60.

31 Kohtuasi Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen jt, C-426/16 (pooleliolev kohtuasi).

32 Kohtuotsused, 14.3.2017, Bougnaoui ja ADDH, C-188/15, EU:C:2017:204, ja G4S Secure Solutions, C-157/15, EU:C:2017:203. Vt samuti kohtuasi IR, C-68/17 (pooleliolev kohtuasi).

33 Nt kohtuotsus, 27.10.1976, Prais *vs*. nõukogu, 130/75, EU:C:1976:142.

34 Kohtuotsused, 26.2.2013, Åkerberg Fransson, C-617/10, EU:C:2013:105, ja 16.5.2017, Berlioz Investment Fund, C-682/15, EU:C:2017:373, punkt 50.

35 Kujunenud kohtuotsuses, 13.11.1990, Marleasing, C-106/89, EU:C:1990:395. Vt eespool punktid 42–44.

36 ELT 2012, L 26, lk 1.

37 Probleemi, mida Euroopa Kohus käsitles oma otsuses, 27.6.2017, Congregación de Escuelas Pías Provincia Betania, C-74/16, EU:C:2017:496, saab käesolevast põhikohtuasjast eristada. Nimetatud kohtuasjas oli sisuliselt oluline, kas tegu oli usulise ühenduse „majandustegevusega“ või mitte, selle kindlaksmääramisel, kas maksuvabastus, mida ta Hispaania valitsuselt taotles, kujutas endast ELTL artikli 107 lõike 1 tähenduses riigiabi vastavalt Euroopa Kohtu praktikale selles materiaalõiguse valdkonnas. Vt kohtujuristi ettepanek, Kokott, kohtuasi Congregación de Escuelas Pías Provincia Betania, C-74/16, EU:C:2017:135, punktid 36–60.

53. Kõigepealt tuleb Euroopa Kohtu väljakujunenud praktika kohaselt tagada liidu teisese õiguse normide tõlgendamisel ja kohaldamisel põhiõigused.[38] Samuti on Euroopa Kohus märkinud, et „artikli 10 lõikes 1 garanteeritud õigus [vastab] [inimõiguste konventsiooni] artiklis 9 garanteeritud õigusele ja vastavalt harta artikli 52 lõikele 3 omab sama tähendust ja ulatust".[39] Harta artikli 52 lõike 3 eesmärk on tagada kooskõla harta sätestatud õiguste ja nende vastavate õiguste vahel, mida tagab inimõiguste konventsioon, ilma et sellega kahjustataks liidu õiguse ja Euroopa Liidu Kohtu sõltumatust.[40] Seega on niisuguste usuliste ühenduste nagu kostja enesemääramise õigus tagatud „minimaalse kaitsetasemeni",[41] mis on ette nähtud Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas. Seda usulist väljendusvabadust (*forum externum*) tuleb direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 ja ELTL artikli 17 tõlgendamisel arvesse võtta.

54. Teiseks ja ühtlasi, kuna inimõiguste konventsiooni artikkel 9 tagab samuti usutunnistuste ja veendumustega seotud mõttevabaduse (*forum internum*),[42] mis hõlmab ka vabadust mitte olla ühegi uskkonna osa,[43] tuleb selle tuvastamisel, kas hagejat on liidu õiguse seisukohast õigusvastaselt diskrimineeritud või on tema ebavõrdne kohtlemine olnud õigustatud, direktiivi 2000/78 artiklite 1 ja 2 tõlgendamisel kohaselt arvesse võtta ka inimõiguste konventsiooni artikli 9 selle osa suhtes asjasse puutuvat Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikat.[44] Mõistagi on nii hagejal kui ka kostjal harta artikli 47 kohaselt õigus tõhusale kaebevõimalusele oma õiguste jaluleseadmiseks.[45]

55. Nii jõuan kolmanda aspektini, milles harta on põhikohtuasjas oluline. Nii Euroopa Kohtu kui ka Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas on ette nähtud, et õiguste kollisiooni või konkurentsi korral on kohtute esmane funktsioon põhjalikult tasakaalustada kaalul olevad võistlevad huvid.[46] Sama lähenemisviisi tuleb igal juhul rakendada ka käesolevas põhikohtuasjas arutatava vaidluse lahendamisel, kus ei esine põhiõiguste kaitse küsimuses otsest vastuolu eraõigusliku isiku ja riigi vahel, kuid kus riik on vastuolus olevate huvide kaitsja.[47]

56. Seega võib direktiivi 2000/78 artikli 4 lõiget 2 käsitada nii, et see väljendab liidus seadusandlikult kostja õigust autonoomiale ja enesemääramisele, mida kaitsevad inimõiguste konventsiooni artiklid 9 ja 11, mõistes sealjuures sõnastust „organisatsiooni eetost silmas pidav" kui direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 põhielementi, mida tuleb tõlgendada Euroopa Inimõiguste Kohtu asjakohast praktikat arvesse võttes. Direktiivi 2000/78 artiklites 1 ja 2 on seadusandlikult väljendatud hageja

38 Kohtuotsus, 10.8.2017, Tupikas, C-270/17 PPU, EU:C:2017:628, punkt 60.

39 Kohtuotsused, 14.3.2017, Bougnaoui ja ADDH, C-188/15, EU:C:2017:204, punkt 29, ja G4S Secure Solutions, C-157/15, EU:C:2017:203, punkt 27. Vt samuti harta artikli 10 selgitused (ELT 2007, C 303, lk 17).

40 Kohtuotsus, 28.7.2016, JZ, C-294/16 PPU, EU:C:2016:610, punkt 50 ja seal viidatud kohtupraktika. Vt samuti ELL artikli 6 lõige 1.

41 Kohtuotsus, 15.3.2017, Al Chodor, C-528/15, EU:C:2017:213, punkt 37.

42 Kohtuotsus, 14.3.2017, G4S Secure Solutions, C-157/15, EU:C:2017:203, punkt 28.

43 Vt nt Euroopa Inimõiguste Kohus, 6.4.2017, Klein jt *vs*. Saksamaa, CE:ECHR:2017:0406JUD001013811, punkt 77 ja seal viidatud kohtupraktika. Praegu on menetluses taotlus suunata see asi arutamiseks suurkojale.

44 Vt kohtujuristi ettepanek, Kokott, kohtuasi G4S Secure Solutions, C-157/15, EU:C:2016:382, punkt 25. Euroopa Inimõiguste Kohtus hõlmab inimõiguste konventsiooni artikli 9 lõikest 2 tulenevate põhjendatud piirangute käsitlus kaalutlemist, kas vaidlusalune meede on „demokraatlikus ühiskonnas vajalik". Seejuures teeb Euroopa Inimõiguste Kohus kindlaks, kas usutunnistuse või veendumuste alusel erineva kohtlemise kohta esitatud põhjendused on asjakohased ja piisavad ning taotletava eesmärgiga proportsionaalsed, kusjuures sellega kaasneb teiste isikute õiguste ja huvide kaalumine vaidlustatud tegevusega seoses. Vt kohtujuristi ettepanek, Sharpston, Bougnaoui ja ADDH, C-188/15, EU:C:2016:553, punkt 47, kus on viidatud Euroopa Inimõiguste Kohtu otsusele, 15.2.2001, Dahlab *vs*. Šveits, CE:ECHR:2001:0215DEC004239398.

45 Vt samuti ELL artikli 19 teine lõik. Harta selgitustel (ELT 2007, C 303, lk 17) põhineb harta artikli 47 esimene lõik inimõiguste konventsiooni artiklil 13, kuigi liidu õigusega antav kaitse on ulatuslikum. Harta artikli 47 teine lõik vastab inimõiguste konventsiooni artikli 6 lõikele 1. Üksikasjalikke hiljutisi analüüse vt kohtujuristi ettepanekust, Wathelet, kohtuasi Berlioz Investment Fund, C-682/15, EU:C:2017:2; samuti Prechal, S., „The Court of Justice and Effective Judicial Protection: What has the Charter Changed?" – Paulussen, C., Takács, T., Lazic, V., ja Van Rompuy, B. (toim), „*Fundamental Rights in International and European Law: Public and Private Law Perspective*", Berliin, Springer, 2016, lk 143. Euroopa Kohus on hiljuti kinnitanud, et direktiivis ette nähtud kaebevõimaluste tunnusjooned „tuleb […] kindlaks määrata vastavalt harta artiklile 47". Vt kohtuotsus, 27.9.2017, Puškár, C-73/16, EU:C:2017:725, punkt 60 ja seal viidatud kohtupraktika. Vt samuti Euroopa Inimõiguste Kohus, 20.10.2009, Lombardi Vallauri *vs*. Itaalia, CE:ECHR:2009:1020JUD003912805, punktid 66–72.

46 Analüüs, millega kaasnes võistlevate huvide tasakaalustamine, oli iseäranis märkimisväärne Euroopa Kohtu otsuses, 14.3.2017, G4S Secure Solutions, C-157/15, EU:C.2017:203. Vt samuti nt kohtuotsus, 14.10.2004, Omega, C-36/02, EU:C:2004:614. Euroopa Inimõiguste Kohtu menetluste kohta vt eespool punktid 68–75.

47 Jellinek, G., „*System der subjektiven őffentlichen Rechte*", Mohr Siebeck, 1905, lk 125.

õigust mitte olla usutunnistuse või veendumuste alusel diskrimineeritud, mille eest kaitsevad teda inimõiguste konventsiooni artiklid 9 ja 14, kusjuures direktiivi 2000/78 artikli 2 lõige 5 ja seal liikmesriikidele antud mandaat säilitada meetmeid, mida on muu hulgas vaja „teiste inimeste õiguste ja vabaduste kaitseks“, märgib kohtute jaoks ära, et neil tuleb õiguste vahelise konkurentsi korral õigused omavahel tasakaalu seada.[48]

57. Neljandaks on lähenemisviisis, mida tuleb kasutada põhikohtuasjas tekkinud küsimuste suhtes, keskne veel üks harta artikli 52 lõike 3 element koos artikli 53 sõnastusega. Artikli 52 lõikes 3 on muu hulgas sätestatud, et see säte „ei takista liidu õiguses ulatuslikuma kaitse kehtestamist“, artiklis 53 „Kaitse tase“ aga on ette nähtud, et harta sätteid „ei või tõlgendada neid inimõigusi või põhivabadusi kitsendavate või kahjustavatena, mida asjaomastes kohaldamisvaldkondades on tunnustatud [liidu õiguse] […] ning liikmesriikide põhiseadustega“.[49]

58. Selles osas, mis puudutab „ulatuslikumat kaitset“, mida liit võib harta artikli 52 lõike 3 kohaselt pakkuda, nagu kirjeldan käesoleva ettepaneku V osa C jaos esimesele küsimusele vastates, eeldab see nõuetekohast kaalumist, kas ELTL artikkel 17 ja direktiivi 2000/78 artikli 4 lõige 2 on niisugused sätted, millega liit on otsustanud anda inimõiguste konventsioonis ettenähtust „ulatuslikuma kaitse“ selle suhtes, millises ulatuses ja millise intensiivsusega kontrollitakse kohtulikult otsuseid, mille kaudu püüavad niisugused usulised ühendused nagu kostja teostada oma õigust autonoomiale ja enesemääramisele, samas kui kolmas küsimus eeldab selle täpsustamist, milliseid tegureid peab kohus arvesse võtma, kui ta tasakaalustab õigust mitte olla usutunnistuse või veendumuste alusel diskrimineeritud, mille eest kaitsevad direktiivi 2000/78 artiklid 1 ja 2,[50] usuliste ühenduste õigusega enesemääramisele ja autonoomiale, mida on tunnistatud direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2.

59. Harta artiklit 53 tuleb Euroopa Kohtu otsuse Melloni kohaselt tõlgendada nii, et liikmesriigi põhiseaduslikust korrast tulenevate põhiõiguste kaitse standardite kohaldamine on välistatud, kui see kahjustab selle riigi territooriumil „liidu õiguse ülimuslikkust, ühtsust ja tõhusust“.[51]

60. Siiski palub kostja, et eelotsusetaotluse esitanud kohtus käsitleks küsimust just sel viisil, nii et direktiivi 2000/78 artikli 1 lõikes 2 tagatud veendumuste alusel diskrimineerimise keelu ja selles direktiivis sisalduvate arvukate ja kindlasõnaliste õiguskaitsenormide[52] toimet riivataks tahes-tahtmata piirangute tõttu, mis tulenevad Saksamaa konstitutsiooniõigusest – nii nagu seda on eelotsusetaotluses kirjeldatud – selle kohtuliku kontrolli intensiivsuse suhtes, mida teostatakse põhjenduste üle, millega niisugused ühendused nagu kostja õigustavad töösuhetes ebavõrdset kohtlemist usutunnistuse või veendumuste tõttu. Seega tuleb langetada otsus selle üle, kas selline olukord võib olla liidu õigusega kooskõlas lähtuvalt ELTL artikli 17 ja direktiivi 2000/78 koostoimest.

48 Vt selle kohta muu hulgas kohtuotsus, 13.9.2011, Prigge jt, C-447/09, EU:C:2011:573, punktid 52–64.

49 Vt samuti harta artikli 52 lõige 4.

50 Kohtujurist Sharpston on väitnud oma ettepanekus kohtuasjas Bougnaoui ja ADDH, C-188/15, EU:C:2016:553, punktid 60–67, et õigus mitte olla usuliselt diskrimineeritud on liidu õiguses tugevamini kaitstud kui inimõiguste konventsiooniga.

51 Kohtuotsus, 26.2.2013, Melloni, C-399/11, EU:C:2013:107, punkt 60. Vt samuti kohtujuristi ettepanek, Bot, kohtuasi M.A.S. ja M.B., C-42/17, EU:C:2017:564, punkt 157 (pooleliolev kohtuasi).

52 Vt direktiivi 2000/78 II peatükk „Õiguskaitsevahendid ja otsuste täitmine“, mis kätkeb muu hulgas artiklit 9 õiguste kaitse kohta ja artiklit 10 tõendamiskohustuse kohta. Asjakohased on ka kaks IV peatükis „Lõppsätted“ sisalduvat sätet, nimelt artikkel 16 vastavuse kohta ja artikkel 17 sanktsioonide kohta. Vt samuti direktiivi 2000/78 põhjendused 30–32 ja 35. Euroopa Kohus on seoses direktiiviga 2000/78 märkinud, et igaühel, kes leiab, et tema suhtes ei ole kohaldatud võrdse kohtlemise põhimõtet, peab olema võimalik „saada oma õigustele kinnitust kohtumenetluse kaudu“. Vt kohtuotsus, 19.4.2012, Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punkt 38.

3. Töösuhete kohtulik kontroll ja usulised ühendused Saksamaal

61. Lõpuks on oluline märkida, et Euroopa Kohtule on esitatud vastuolulisi kirjeldusi Bundesverfassungsgerichti (föderaalne konstitutsioonikohus, Saksamaa) praktika sisu ning selle kohta, mil määral ta kehtestab piiranguid kohtulikule kontrollile usuliste ühenduste kui tööandjate suhtes, et säilitada nende kiriklik enesemääramise õigus, mis tuleneb WRV artiklist 137, eriti aga artikli 137 lõike 3 esimesest lausest.

62. Eelotsusetaotluse kohaselt tähendab usaldusväärsuse kontroll seoses tööle saamise või tööle võtmisega seda, et kiriku enda kehtestatud kriteeriumi ei tule isegi mitte kontrollida, vaid see tuleb automaatselt aluseks võtta, kui kirikuga seotud tööandja on usutavalt väitnud, et töölevõtmise tingimus, mille kohaselt on nõutav teatav usutunnistus, on kiriku usutunnistusest lähtuva enesemääratluse väljendus.

63. Kohtuistungil aga toonitas Saksamaa esindaja, et Bundesverfassungsgericht (föderaalne konstitutsioonikohus, Saksamaa) ei ole kiriklikke tööandjaid kohtulikust kontrollist vabastanud, ning ei nõustunud sellekohase analüüsiga, mida sisaldab eelotsusetaotlus.[53] Saksamaa esindaja märkis, et õieti on konstitutsioonikohus välja kujundanud põhikohtuasjas tekkinu laadsete vaidluste kaheetapilise kontrolli.[54]

64. Saksamaa esindaja sõnul on lähtekoht see, et kiriklikud tööandjad võivad ise otsustada, milline tegevus eeldab töölevõtmisel kuulumist asjaomasesse uskkonda, ning esimene etapp sisaldab usaldusväärsuse kontrolli. Selles etapis võivad Saksamaa töökohtud hinnata kirikliku tööandja otsustatud liigitust, kuid mitte doktrinaalseid aspekte, nagu pühakirja tõlgendamine. Seejärel, teises etapis, võivad töökohtud anda üldise hinnangu, kaaludes omavahel kiriku huve ja usuvabadust ning teiselt poolt võimalikke konkureerivaid töötaja põhiõigusi.[55]

65. Euroopa Kohtu ülesanne ei ole eelotsusetaotluste kontekstis siseriiklikke õigusnorme tõlgendada.[56] Euroopa Kohtu tegevust piiravad pädevuse jaotus liidu kohtute ja siseriiklike kohtute vahel ning faktiline ja õiguslik kontekst, mille põhjal eelotsuseküsimused on esitatud.[57] Pärast seda, kui Euroopa Kohus on ELTL artiklit 17 ja direktiivi 2000/78 artikli 4 lõiget 2 tõlgendanud, nagu esimeses ja kolmandas küsimuses palutud, on siseriikliku kohtu ülesanne tuvastada, kas WRV artiklit 137 ja AGG artikli 9 lõiget 1 saab tõlgendada liidu õigusega kooskõlas, ning kui see ei ole võimalik, kohaldada vastust, mille Euroopa Kohus on andnud teisele küsimusele.

C. Esimene küsimus

66. Esimeses küsimuses soovib eelotsusetaotluse esitanud kohus teada, kas direktiivi 2000/78 artikli 4 lõiget 2 tuleb tõlgendada nii, et selline tööandja nagu kostja põhikohtuasjas – või tema eest kirik – võib ise siduvalt otsustada, kas teatava kindla usutunnistuse nõudmine on asjaomase tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste tõttu oluline, õigustatav ja põhjendatud, tööandja/kiriku eetost silmas pidav kutsenõue.

53 Selles suhtes nimetati asjakohaseks Bundesverfassungsgerichti (Saksamaa föderaalne konstitutsioonikohus) otsust, 22.10.2014, 2 BvR 661/12, vt eelkõige punkt 125.

54 Eelotsusetaotluses on mainitud kaheetapilist kohtuliku kontrolli menetlust kui kohtuliku kontrolli vormi, mille on välja kujundanud Bundesverfassungsgericht (Saksamaa föderaalne konstitutsioonikohus) seoses usutunnistuse ja veendumuste tõttu töölt vabastamisega ja diskrimineerimisega, kuid ta ei ole veel otsustanud, kas need reeglid kehtivad ka töölevõtmise suhtes.

55 Tasakaalustamine nähtub ka Euroopa Inimõiguste Kohtu otsustest, 3.2.2011, Siebenhaar *vs*. Saksamaa, CE:ECHR:2011:0203JUD001813602, vt eelkõige punktid 42–47, ja 23.9.2010, Obst *vs*. Saksamaa, CE:ECHR:2010:0923JUD000042503. Argumendid, mida nimetab eespool viidatud Robbers, lk 136, on kooskõlas nendega, mida esitas kohtuistungil Saksamaa esindaja; Robbers viitab Bundesverfassungsgerichti otsusele, 25.3.1980, BVerfGE 53, 366, 400 jj; 13.12.1983, BVerfGE 66, 1, 22; BVerfG 4.6.1985, BVerfGE 70, 138, 167; BVerfG 14.5.1986, BVerfGE 72, 278, 289. Vt samuti Freiherr von Campenhausen, A., ja de Wall, H., „*Staatskirckenrecht*“, 4. tr, München, C. H. Beck, 2006, lk 107–111.

56 Kohtuotsus, 13.6.2013, Kostov, C-62/12, EU:C:2013:391, punkt 24.

57 *Ibid*., punkt 25 ja seal viidatud kohtupraktika.

67. Analüüsin kõigepealt Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikat, mis puutub asjasse seoses kohtuliku kontrolli piirangutega, kui omavahel konkureerivad usuliste ühenduste õigus autonoomiale, mida kaitsevad inimõiguste konventsiooni artiklid 9 ja 11, ning inimõiguste konventsiooniga samavõrra tagatud muu õigus, nagu näiteks artiklis 8 ette nähtud õigus eraelu austamisele. Seejärel analüüsin direktiivi 2000/78 artikli 4 lõiget 2, et teha kindlaks, kas see annab usuliste ühenduste autonoomia ja enesemääramise õigusele harta artikli 52 lõike 3 tähenduses ulatuslikuma kaitse töösuhetes sellele õigusele tuginevate usuliste ühenduste kohtuliku kontrolli ulatuse ja intensiivsuse osas. Kolmandaks uurin samal eesmärgil ELTL artiklit 17.

1. Tööandjana tegutsevate usuliste ühenduste üle teostatava kohtuliku kontrolli piirangud Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas

68. Olen asunud seisukohale, et Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika ei toeta esimeses eelotsuse küsimuses kirjeldatud ulatusega kohtuliku kontrolli piirangut.

69. Kohtuasjades, kus inimõiguste konventsioonist tuleneva õiguse väidetava rikkumise kohtulik kontroll on olnud konventsiooniosalise õigusnormide – olgu põhiseaduse sätte või muu õigusnormi – kohaselt piiratud põhjustel, mis seostuvad usuliste ühenduste autonoomiaga, on Euroopa Inimõiguste Kohus kinnitanud, et konventsiooniosalise riigi poolt ette nähtud kohtuliku kontrolli parameetrid peavad siiski olema piisavad, et tuvastada, kas teisi inimõiguste konventsiooniga kaitstud õigusi on järgitud. Selles suhtes läbi viidav tasakaalustamine ei olene sellest, kas vaidlus puudutab töölevõtmist või töölt vabastamist, paljuski samamoodi, nagu ei sisalda sellist eristust direktiivi 2000/78 kohaldamisala piiritlev artikkel 3.

70. Näiteks puudutas kohtuasi Fernández Martínez *vs.* Hispaania[58] nõuet seada jalule inimõiguste konventsiooni artiklist 8 tulenev õigus era- ja perekonnaelu austamisele, mille esitas keskkoolis töötanud seitsmeaastase staažiga katoliku usu õpetaja, kelle oli tööle võtnud ja kellele oli palka maksnud Hispaania riigiasutus, kui tema töölepingut ei pikendatud pärast seda, kui avalikustati tema kui abielus preestri perekonnaseis. Kohtuasjas, mis puudutas Tribunal Constitucional'i (Hispaania konstitutsioonikohus) käsitust kohtulikust kontrollist seoses katoliku kiriku põhiõigusega usuvabadusele selle kollektiivses või kogukondlikus mõõtmes, märkis Euroopa Inimõiguste Kohus punktis pealkirjaga „[Usuliste ühenduste] autonoomia piirangud" järgmist:

„[…] pelgalt sellest, kui usuline ühendus väidab enda autonoomia tegelikus või potentsiaalses ohus olevat, ei piisa, et mis tahes sekkumine tema liikmete õigusesse era- ja perekonnaelu austamisele oleks konventsiooni artikliga 8 kooskõlas. Asjaomane usuline ühendus peab juhtumi asjaolusid arvestades ka tõendama, et väidetav oht on tõenäoline ja tõsine ning et etteheidetav sekkumine õigusesse eraelu austamisele ei ulatu kaugemale sellest, mida on vaja selle ohu likvideerimiseks, ega teeni muid eesmärke, mis ei ole seotud selle usulise ühenduse autonoomia teostamisega. *Siseriiklikud kohtud peavad tagama, et need tingimused on täidetud, süvitsi uurides juhtumi asjaolusid ja põhjalikult tasakaalustades kaalul olevad võistlevad huvid.*"[59]

71. Sellepärast nõustun seisukohaga, et kui usuline kogukond või ühendus ei tõenda veenvalt, et riigi sekkumine, mis põhikohtuasjas seisneks võrdset kohtlemist käsitlevate liidu õigusnormide kohtulikus rakendamises, kujutab endast tegelikku ohtu tema autonoomiale, ei saa ta nõuda, et see riik hoiduks enda õigusnormides selle kogukonna asjasse puutuva tegevuse reguleerimisest. Selles mõttes ei saa usulistel kogukondadel olla immuniteeti riigi võimu suhtes.[60]

58 Euroopa Inimõiguste Kohus, 12.6.2014, CE:ECHR:2014:0612JUD005603007.

59 *Ibid.*, punkt 132 (kohtujuristi kursiiv) ja seal viidatud kohtupraktika.

60 Euroopa Inimõiguste Kohus, 1.12.2015, Károly Nagy *vs.* Ungari, CE:ECHR:2015:1201JUD005666509, kohtunike Sajó, Vučinići ja Kūrise eriarvamuste punkt 15. Euroopa Inimõiguste Kohtu suurkoda tunnistas 14. septembril 2017 selles kohtuasjas esitatud kaebuse vastuvõetamatuks põhjendusel, et see ei puutu faktilistel asjaoludel põhikohtuasjasse. Vt CE:ECHR:2017:0914JUD005666509.

72. Kohtuasjas Schüth *vs*. Saksamaa,[61] kus nii AGG artikli 9 lõige 1 kui ka WRV artikkel 137 puutusid kohtuvaidluses asjasse, leidis Euroopa Inimõiguste Kohus, et Saksamaa ei ole seoses inimõiguste konventsiooni artiklist 8 tuleneva õigusega era- ja perekonnaelu austamisele täitnud tal olevat kohustust meetmete võtmiseks Esseni katoliikliku St. Lambertuse kiriku organisti ja koorijuhataja ees, kes vabastati töölt seetõttu, et tal oli abieluväline armusuhe, millest sündis laps. Kohus leidis, et Saksamaa rikkus inimõiguste konventsiooni artiklit 8 siseriiklikus töökohtus läbi viidud kohtuliku kontrolli kvaliteedi osas.

73. Kohtuasjas Schüth täheldas Euroopa Inimõiguste Kohus, et siseriikliku töökohtu põhjendused järelduste kohta, mis tuleb kaebaja käitumisest teha, olid lühikesed[62] ning et tööandjaks olnud kiriku huvid ei olnud seetõttu tasakaalustatud kaebaja õigusega era- ja perekonnaelu austamisele, mis on tagatud inimõiguste konventsiooni artikliga 8.[63]

74. Euroopa Inimõiguste Kohus märkis, et töökohus ei uurinud, kui lähedane seos on kaebaja tegevusel kiriku misjoniga, vaid näib olevat korranud tööandjaks olnud kiriku sellekohast arvamust ilma seda kontrollimata. Euroopa Inimõiguste Kohus järeldas, et kuigi inimõiguste konventsiooni kohaselt võib usutunnistusel või veendumustel põhineva eetosega tööandja tõepoolest seada oma töötajatele konkreetseid lojaalsuskohustusi, ei saa otsust töötaja niisuguse kohustuse rikkumise eest töölt vabastada allutada, lähtudes tööandja autonoomia õigusest, üksnes piiratud kohtulikule kontrollile siseriiklikus töökohtus, võtmata arvesse kõnealuse töökoha laadi ja nõuetekohaselt tasakaalustamata asjaga seotud huve vastavalt proportsionaalsuse põhimõttele.[64]

75. Seetõttu oli Saksamaa eespool nimetatud tegutsemiskohustust täitmata jättes rikkunud inimõiguste konventsiooni artiklit 8.

2. Direktiivi 2000/78 artikli 4 lõige 2

a) Sissejuhatavad märkused

76. Selles aspektis tahaksin teha kaks sissejuhatavat märkust.

77. Esiteks puudutab põhikohtuasjas käsitletav olukord otsest diskrimineerimist hageja veendumuste tõttu ehk usutunnistuse puudumise tõttu. Otsene diskrimineerimine esineb siis, kui ühte inimest koheldakse tema veendumuste tõttu halvemini, kui on koheldud, koheldakse või võidakse kohelda teist inimest samalaadses olukorras.[65] Niisiis esineb otsene diskrimineerimine, kui väidetavalt diskrimineeriv meede on „asjaomase erineva kohtlemise põhjusega lahutamatult seotud“.[66]

78. Seega, erinevalt hiljutistest kohtuasjadest, kus Euroopa Kohtul paluti kaudse diskrimineerimise kontekstis hinnata horisontaalset konkurentsi usuvabaduse ja ühe teise põhiõiguse ning märkimist väärivalt ettevõtlusvabaduse vahel,[67] ei saa kostja tugineda ebavõrdse kohtlemise põhjenduseks direktiivi 2000/78 artikli 2 lõike 2 punkti b alapunktile i. Selle sätte kohaselt ei peeta kaudseks diskrimineerimiseks seda, kui kõnealusel sättel, kriteeriumil või taval on objektiivselt põhjendatav õigustatud eesmärk ja selle eesmärgi saavutamise vahendid on asjakohased ja vajalikud. Kuna

61 Euroopa Inimõiguste Kohus, 23.9.2010, CE:ECHR:2010:0923JUD000162003.

62 *Ibid*., punkt 66.

63 *Ibid*., punkt 67.

64 *Ibid*., punkt 69.

65 Direktiivi 2000/78 artikli 2 lõike 2 punkt a koostoimes sama direktiivi artikliga 1.

66 Kohtujuristi ettepanek, Kokott, kohtuasi G4S Secure Solutions, C-157/15, EU:C:2016:382, punkt 44, ning sama ettepaneku 25. joonealuses märkuses viidatud kohtuasjad. Euroopa Kohus tuvastas oma otsuses, 10.7.2008, Feryn, C-54/07, EU:C:2008:397, palkava tööandja avalikes seisukohtades otsese diskrimineerimise.

67 Kohtuotsused, 14.3.2017, G4S Secure Solutions, C-157/15, EU:C:2017:203, ning Bougnaoui ja ADDH, C-188/15, EU:C:2017:204.

põhikohtuasi puudutab otsest diskrimineerimist, saab kostja sellistele põhjendustele tugineda ainult niivõrd, kui need on direktiivis 2000/78 ette nähtud.[68] Põhikohtuasjas asjakohased põhjendused on ette nähtud direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2 ja artikli 2 lõikes 5,[69] tõlgendatuna koostoimes liidu esmase õigusega, sealhulgas ELTL artikliga 17 ja harta artikliga 47.[70]

79. Teiseks, kuigi olen nõus, et direktiivi 2000/78 artikli 4 lõige 2, nagu ka sama direktiivi artikli 4 lõige 1 ja artikli 2 lõige 5 on diskrimineerimiskeelu põhimõtte erand, mida tuleb tõlgendada kitsalt,[71] ei saa Euroopa Kohtu praktikat direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 1 sõnastuse tõlgendamise kohta kohaldada direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 sõnastuse tõlgendamisele. Viimati nimetatu on erinorm, mis kujundati välja selleks, et käsitleda konkreetset olukorda, kus direktiivi 2000/78 artikli 3 kohaldamisalasse kuuluvad usulised ühendused saavad õiguspäraselt tegelda ebavõrdse kohtlemisega. Selle tulemusel on kehtestatud lõige, millel on vähe sarnasust direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikega 1, ja kujunenud kohtupraktika, mis ei suunista direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 sõnastuse tõlgendamist.

80. Näiteks ei ole direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2 viidatud usulise veendumusega seotud „omadustele“, direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 1 tõlgendamisel aga on „omadustele“ keskendumine hädavajalik.[72] Direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 1 on viidatud „oluli[stele] ja määrav[atele]“ kutsenõuetele ning selle kohaselt on direktiivi 2000/78 artiklis 1 loetletud põhjustel erineva kohtlemise piirang sõnaselgelt allutatud õigustatud eesmärkidele ja proportsionaalsetele nõuetele. Artikli 4 lõikes 2 aga on viidatud „oluli[stele] õigustatav[atele] ja põhjendatud, organisatsiooni eetost silmas pidav[atele] kutsenõue[tele]“, viitamata otseselt proportsionaalsuse põhimõttele (vt ka käesoleva ettepaneku V osa D jagu).

b) Kas direktiivi 2000/78 artikli 4 lõige 2 toetab liikmesriigi põhiseaduslikke kohtuliku kontrolli piiranguid?

1) Sõnastus

81. Saan aru, et direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 esimene lõik viitab kahes aspektis liikmesriikidele.[73] Esiteks on seal viidatud direktiivi 2000/78 vastuvõtmise ajal kehtinud õigusaktide säilitamisele ja selleaegseid siseriiklikke tavasid hõlmavate õigusaktide vastuvõtmisele.

68 Kohtujuristi ettepanek, Sharpston, kohtuasi Bougnaoui ja ADDH, C-188/15, EU:C:2016:553, punkt 63. Vt samuti kohtuotsus, 18.11.2010, Kleist, C-356/09, EU:C:2010:703, punktid 41 ja 42.

69 Harta artikli 52 lõige 1 ei ole põhikohtuasjas kohaldatav, sest see laiendaks usutunnistusel ja veendumustel põhineva otsese diskrimineerimise õigustusi kaugemale nendest, mida võimaldab direktiiv 2000/78, nimelt artikli 2 lõikes 5 ja artikli 4 lõikes 2. See oleks vastuolus harta artikliga 53, kus on sätestatud, et „[h]arta sätteid ei või tõlgendada neid inimõigusi või põhivabadusi kitsendavate või kahjustavatena, mida […] on tunnustatud [liidu õigusega]“.

70 Seetõttu ei ole mul vaja kaaluda – nagu Iirimaa on oma kirjalikes seisukohtades väitnud –, kas direktiivi 2000/78 artikli 4 lõige 2 võimaldab põhjendust, mis oleks kohaldatav nii otsesele kui ka kaudsele diskrimineerimisele usutunnistuse või veendumuste alusel seoses „kutsetegevuse[ga] […] usutunnistusel või veendumustel põhineva eetosega […]organisatsioonides“.

71 Vt nt kohtuotsused, 13.9.2011, Prigge jt, C-447/09, EU:C:2011:573, punkt 72 seoses direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikega 1 ning punkt 56 seoses direktiivi 2000/78 artikli 2 lõikega 5; ning 13.11.2014 Vital Pérez, C-416/13, EU:C:2014:2371, punkt 47 seoses direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikega 1. Vt üldiselt kohtuotsus, 11.1.2000, Kreil, C-285/98, EU:C:2000:2, punkt 20 ja seal viidatud kohtupraktika, mille kohaselt tuleb erandeid võrdset kohtlemist käsitlevates direktiivides sätestatud subjektiivsetest õigustest tõlgendada kitsalt.

72 Nagu on toonitatud kohtujuristi ettepanekus, Kokott, kohtuasi G4S Secure Solutions, C-157/15, EU:C:2016:382, punkt 68, ning sama ettepaneku 35. joonealuses märkuses viidatud kohtupraktikas.

73 Liidu meetmete tõlgendamise põhimõtete kohta vt minu ettepanek, kohtuasi Pinckernelle, C-535/15, EU:C:2016:996, punktid 34–70.

82. Kuigi see kätkeb nii WRV artiklit 137 kui ka AGG artikli 9 lõiget 1, ei saa ma nõustuda, et see tähendab neid meetmeid tõlgendava Bundesverfassungsgerichti (Saksamaa föderaalne konstitutsioonikohus) praktika külmutamist direktiivi 2000/78 vastuvõtmise aja seisuga. Niisugune tõlgendus oleks vastuolus direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 sõnastusega, kus on viidatud vaid *õigusaktidele*, ja liikmesriikide kohtute kohustusega vajaduse korral muuta väljakujunenud kohtupraktikat, kui see põhineb siseriikliku õiguse tõlgendusel, mis ei ole kooskõlas direktiivi eesmärkidega.[74]

83. Teiseks on direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 esimeses lõigus ette nähtud, et selles sättes käsitletava erineva kohtlemise rakendamisel *võetakse arvesse* liikmesriigi põhiseaduse sätteid ja põhimõtteid (vt samuti harta artikli 52 lõige 4 seoses *liikmesriikide ühiste* põhiseaduslike tavadega).[75] Siiski ei ulatu direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 sõnastus nii kaugele, et toetada kohtute kontrollifunktsiooni kahandamist, kui usuline ühendus tugineb direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikele 2, eriti kui selles sättes ei ole selgelt viidatud liikmesriigi õigusele selle „õigusnormi tähenduse ja ulatuse kindlaksmääramiseks“.[76] Direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2 sätestatud piirangule kui sellisele tuleb omistada iseseisev tähendus, mille puhul tuleb võtta arvesse selle sätte konteksti ja direktiivi 2000/78 eesmärki.[77]

2) Kontekst ja eesmärk

84. Lisaks sellele annab direktiivi 2000/78 artikli 2 lõige 5 tunnistust kohtute tasakaalustavast funktsioonist, mida täites tuleb arvestada, et direktiivi 2000/78 eesmärk, nagu on ette nähtud selle põhjenduses 37, on saavutada liidu piires „[töö saamisel ja kutsealale pääsemisel] piisaval määral võrdsust“, ning nõuetekohaselt arvesse võtta usuliste ühenduste „staatust“ liikmesriigi õiguses, nagu on täpsustatud direktiivi 2000/78 põhjenduses 24 ja ELTL artiklis 17 (vt ka käesoleva ettepaneku V osa C jao 3. alajagu).

3) Päritolu

85. Lõpuks ei ole ma leidnud artikli 4 lõike 2 ettevalmistavatest materjalidest tõendeid, mis toetaksid liikmesriigi konstitutsiooniõiguse funktsiooni sellises ulatuses, nagu väidab kostja. Näiteks ei ole seal konkreetset ettepanekut, veel vähem kokkulepet piirata ühtegi direktiivi 2000/78 sätet, mille eesmärk on kohtute kaudu rangelt tagada selle direktiivi täitmine,[78] et jätta ruumi siseriiklikus konstitutsiooniõiguses sätestatud kohtuliku kontrolli standarditele[79]. Ei ole märkigi sellest, et direktiivi 2000/78 artiklis 10 sätestatud olulisi õigusnorme tõendamiskoormise kohta ei tule kohaldada, kui küsimus on sama direktiivi artikli 4 lõikes 2.[80] Puuduvad viited sedalaadi erinormide vastuvõtmisele, mida kohaldatakse direktiivi 2000/78 artikli 15 kohaselt Põhja-Iirimaa ja usulise diskrimineerimise suhtes või direktiivi 2000/78 artikli 6 kohaselt, mis käsitleb vanuse alusel erineva kohtlemise õigustatust, või seoses direktiivi 2000/78 artikli 3 lõikega 4 ja sellega, et see välistab direktiivi 2000/78 kohaldamisalast puude ja vanuse alusel diskrimineerimise relvajõududes.[81]

74 Kohtuotsus, 19.4.2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, punkt 33 ja seal viidatud kohtupraktika.

75 Kohtujuristi kursiiv.

76 Kohtuotsus, 1.12.2016, Daouidi, C-395/15, EU:C:2016:917, punkt 50 ja seal viidatud kohtupraktika.

77 *Ibid.*

78 Vt eespool 52. joonealune märkus.

79 Saksamaa ettepanekut lisada seoses direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikega 2 viide kirikutele, millel on Saksamaa põhiseaduse alusel eriline kaitse, ei võetud vastu. Vt Euroopa Liidu Nõukogu, Outcome of the Proceedings of the Working Party on Social Questions, 18.7.2000, 10254/00 (27.7.2000), SOC 250 JAI 77, lk 14; 19. joonealune märkus.

80 Tõendamiskoormise kandumisel kostjale, kui liikmesriigi kohus järeldab, et on olemas diskrimineerimise toimepaneku eeldus, vt nt kohtuotsus, 18.12.2014, FOA, C-354/13, EU:C:2014:2463, punkt 63.

81 Vt kohtuotsus, 3.6.2010, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid, C-484/08, EU:C:2010:309, punkt 40, kus Euroopa Kohus märkis, et nõukogu 5. aprilli 1993. aasta direktiivi 93/13/EMÜ ebaõiglaste tingimuste kohta tarbijalepingutes (EÜT 1993, L 95, lk 29; ELT eriväljaanne 15/02, lk 288) artikli 4 lõiget 2 ei saa tõlgendada nii, et see keelab liikmesriikidel vastu võtta rangemaid sätteid kui need, mis on direktiiviga sätestatud, et tagada tarbijate kaitstuse kõrgem tase.

86. Täheldan siiski, et eelnõu etapis tehti direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikesse 2 mitu muudatust,[82] paljuski samamoodi, nagu konvendi käigus tekkinud lahkhelid ELTL artikli 17 teksti suhtes viisid Euroopa põhiseaduse lepingu[83] vastuvõtmiseni (vt samuti käesoleva ettepaneku V osa C jao 3. alajagu). Sellest võib järeldada, et liikmesriikidel on direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 kohaselt avar kaalutlusruum seoses tegevusaladega, mille jaoks usutunnistus või veendumused on tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste tõttu olulised, õigustatavad ja põhjendatud kutsenõuded,[84] ent seda alati kooskõlas tõlgendustega, mida Euroopa Kohus sellele sättele on andnud. Rohkemat ei saa ma ettevalmistavast materjalist järeldada, kuna see materjal kajastab keerulisi läbirääkimisi, mille tulemusel võeti lõpuks vastu kompromisstekst, mis oli osalt tingitud lahkhelidest direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 sisu suhtes.[85]

87. Nii olen jõudnud järeldusele, et direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 enda esimeses lõigus on ette nähtud parameetrid kohtuliku kontrolli standardi jaoks, mida tuleb kohaldada, kui usulisele ühendusele heidetakse ette tema seisukohta, et veendumuste tõttu ebavõrdne kohtlemine ei kujuta endast õigusvastast diskrimineerimist. Niisiis, kas isiku usutunnistus või veendumus on tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste tõttu oluline, õigustatav ja põhjendatud, organisatsiooni eetost silmas pidav kutsenõue? Käsitlen selle sätte nõudeid oma vastuses kolmandale eelotsuse küsimusele.

3. ELTL artikkel 17

88. Kui on vaja tõlgendada ELi teisese õiguse sätet, tuleb nii palju kui võimalik eelistada tõlgendust, mille kohaselt oleks see säte kooskõlas aluslepingute ja liidu õiguse üldpõhimõtetega.[86] Seetõttu puutuvad ELTL artikli 17 lõiked 1 ja 2 otseselt asjasse küsimuses, kuidas tõlgendada direktiivi 2000/78 artikli 4 lõiget 2. Samas on ELTL artikli 17 mõju liidu konstitutsioonilisele struktuurile minu arvates tagasihoidlikum sellest, mida väidab kostja.

89. Liidu laiema konstitutsioonilise ülesehituse ja iseäranis liidu sügava pühendumusega põhiõiguste kaitsele on vastuolus niisugune ELTL artikli 17 lõike 1 tõlgendus, mille kohaselt liit „austab ega piira staatust, mis siseriikliku õiguse kohaselt on liikmesriikides kirikutel ja usuühendustel või -kogukondadel“ kõikides mõeldavates olukordades, ja eeskätt juhul, kui niisugustele organisatsioonidele liikmesriigi seadusega antud staatus ei taga nende põhiõigusi.

90. See on kooskõlas Euroopa Kohtu väljakujunenud praktikaga. Liidu õigusnormi tõlgendamisel tuleb võtta arvesse mitte ainult selle sõnastust, vaid ka konteksti ja selle õigusaktiga taotletavaid eesmärke, mille osa säte on.[87]

82 Et tutvuda nõukogus kaalutud ettepanekute ja vastuettepanekutega vt http://www.consilium.europa.eu/register/en/content/int/?lang=EN&typ=ADV, institutsioonidevaheline toimik 1999/0225 (CNS). Kuigi direktiivi 2000/78 artikli 4 lõige 2 oli komisjoni algse eelnõu (KOM(1999) 565 (lõplik), EÜT 2000, C 177 E, lk 42) osa sel ajal, kui see eelnõu esitati, käsitleti seda lõiget koguni üheksas eelnõu redaktsioonis ning arvukates kontrollreservatsioonides ja muudatusettepanekutes. Kõik eelnõu redaktsioonid puudutasid siiski usulise tegevusega seotud kutsetegevust. Siiski, vt Euroopa Parlamendi 21. septembri 2000. aasta raport komisjoni ettepaneku kohta, A5-0264/2000, lk 24: „Kavas on teksti laiendada, et see hõlmaks usuliste ühenduste laiemat „sotsiaalset“ tegevust, samal ajal hõlmates selle kohaldamisalasse vaid otseselt ideoloogilise suunitlusega tegeleva personali (st vastuvõtusekretärid ja sanitarid jäävad välja). Samuti tehakse selles selgeks, et eriõigused rakenduvad üksnes usuliste veendumuste ja mitte näiteks seksuaalse sättumuse suhtes.“

83 Alla kirjutatud 29. oktoobril 2004 Roomas (ELT 2004, C 310, lk 1).

84 Vt analoogia alusel kohtuotsus, 12.10.2010, Ingeniørforeningen i Danmark, C-499/08, EU:C:2010:600, punkt 33 ja seal viidatud kohtupraktika, kus Euroopa Kohus vanuselist diskrimineerimist puudutanud vaidluse kontekstis märkis, et liikmesriikidel on ulatuslik kaalutlusruum sobivate meetmete valimisel sotsiaal- ja tööhõivepoliitika valdkonda puudutavate eesmärkide saavutamiseks, kuid selline kaalutlusruum ei tohi muuta vanuselise diskrimineerimise keelu põhimõtte rakendamist sisutühjaks.

85 Luxembourgis 17. oktoobril 2000 peetud nõukogu (tööhõive- ja sotsiaalpoliitika) 2296. kohtumise protokolli eelnõu (avaldatud 1.2.2001), 12458/00, PV/CONS 61 SOC 363, lk 4, ning 17. oktoobri 2000. aasta pressiteade nõukogu 2296. kohtumise kohta, 12125/00 (Press 378).

86 Kohtuotsus, 1.4.2004, Borgmann, C-1/02, EU:C:2004:202, punkt 30.

87 Kohtuotsus, 27.4.2017, Pinckernelle, C-535/15, EU:C:2017:315, punkt 31 ja seal viidatud kohtupraktika.

91. Minimaalsel kaitsetasemel, mille tagab harta artikli 52 lõige 3, kui arvestada Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikat seoses usuliste ühenduste õigusega autonoomiale ja enesemääramisele, on ELTL artikli 17 tõlgendamisel põhjapanevalt oluline tagajärg. Kuigi ELTL artikli 17 lõikes 1 on sätestatud, et liit „austab ega piira staatust, mis siseriikliku õiguse kohaselt on liikmesriikides kirikutel ja usuühendustel või -kogukondadel“, ei saa see tähendada, et kirikute jt usuliste ühenduste autonoomiat kaitsvad õigusnormid, mis on kujundatud inimõiguste konventsiooni artiklitest 9 ja 11 juhindudes (ja mida käsitlen üksikasjalikumalt käesoleva ettepaneku V osa D jaos), saaks lihtsalt kõrvale jätta, kui kirikute, usuühenduste ja -kogukondade või filosoofiliste ja mitteusuliste organisatsioonide staatust liikmesriigi õiguses *kahandatakse*, kuigi ELTL artikli 17 lõigete 1 ja 2 sõnastuse põhjal eraldi võetuna võib nii tunduda.

92. Sel juhul oleksid nii Euroopa Kohus kui ka liikmesriikide kohtud vastavalt harta artiklist 47 tulenevatele kohustustele ning ELL artiklile 19, mille kohaselt peavad liikmesriigid nägema ette „tulemusliku õiguskaitse tagamiseks vajaliku kaebeõiguse liidu õigusega hõlmatud valdkondades“,[88] kohustatud liidu õiguse kohaldamisalas jätkuvalt tagama mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabaduse, nagu on ette nähtud harta artiklis 10, ning ka harta artiklist 12 tuleneva ühinemisvabaduse[89] kooskõlas liidu põhiõigustega ja kaitsetasemega, mis on Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas seoses usuliste ühenduste autonoomiaga ette nähtud. Nagu komisjon on oma kirjalikes seisukohtades märkinud, „on õigusriigi põhimõttel rajanevas Euroopa Liidus tema kohtute ülesanne tagada“ liidu õiguse järgimine.[90]

93. Teisisõnu oleks minu arvates viga tõlgendada ELTL artikli 17 lõikeid 1 ja 2 kui mingisugust konstitutsiooniõiguse *meta*-põhimõtet,[91] mis kohustab liitu mis tahes olukorras austama kirikutele, usuühingutele ja -kogukondadele ning filosoofilistele ja mitteusulistele organisatsioonidele liikmesriikide õiguses antud staatust. Selline lähenemisviis oleks vastuolus liidu esmase õiguse teiste sätetega, nagu ELL artiklis 7 ette nähtud mehhanism käsitlemaks „ilmset ohtu, et mõni liikmesriik rikub oluliselt“ ELL artiklis 2 sätestatud liidu alusväärtusi. Arvesse tuleb võtta ka ELTL artiklit 10 ning liidu eesmärke tema poliitika ja tegevuse määratlemisel ja elluviimisel ning harta artikleid 22 ja 47, millest esimene toetab mitmekesisust ja teine kajastab üldpõhimõtet, mis annab liidu õigusega tagatud õiguste ja vabaduste rikkumise korral õiguse tõhusale õiguskaitsevahendile. See norm inkorporeeriti liidu alusõiguste hulka eeskätt võrdset kohtlemist käsitlevate liidu õigusnormide rikkumist puudutanud vaidluse kaudu.[92]

94. Mõistan, et võib väita, et ELL artikkel 5 ja selles sisalduv viide „subsidiaarsusele“ toetavad liikmesriikide ainupädevust seoses töösuhetes isikuid usutunnistuse ja veendumuste alusel diskrimineerivate usuliste organisatsioonide tegevuse kohtuliku kontrolli ulatuse ja intensiivsusega ning et ELL artikli 4 lõige 2 toonitab Euroopa Liidu kohustust austada liikmesriikide rahvuslikku identiteeti ning nende poliitilisi ja põhiseaduslikke põhistruktuure.

88 Euroopa Kohus märkis hiljuti, et „ELL artikli 19 lõike 1 teises lõigus kehtestatud liikmesriikide kohustus näha ette tulemusliku õiguskaitse tagamiseks vajalik kaebeõigus liidu õigusega hõlmatud valdkondades [vastab]“ harta artiklile 47. Vt kohtujuristi ettepanek, Bobek, kohtuasi El Hassani, C-403/16, EU:C:2017:659 (pooleliolev kohtuasi), punkt 70, kus ta viitab kohtuotsusele, 16.5.2017, Berlioz Investment Fund, C-682/15, EU:C:2017:373, punkt 44.

89 Harta artikliga 12 paralleelne säte on inimõiguste konventsiooni artikkel 11. Euroopa Inimõiguste Kohus on märkinud, et kui küsimus on usulise ühenduse organiseerimises, tuleb inimõiguste konventsiooni artiklit 9 tõlgendades arvesse võtta inimõiguste konventsiooni artiklit 11, mis käsitleb ühinemisvabadust. Vt nt Euroopa Inimõiguste Kohus, 9.7.2013, Sindicatul „Păstorul cel Bun“ *vs*. Rumeenia, CE:ECHR:2013:0709JUD000233009, punkt 136.

90 Kohtuotsus, 21.9.2016, komisjon *vs*. Hispaania, C-140/15 P, EU:C:2016:708, punkt 117.

91 Vt Alexander, L., „Introduction“ – Alexander, L. (toim), „*Constitutionalism: Philosophical Foundations*“, Cambridge University Press, 1998, lk 1 ning seda, kuidas ta lk 2–4 käsitleb vahetegu metakonstitutsiooni, mille elemendid (nt võimude lahusus) on suhteliselt fikseeritud, ja sümboolse konstitutsiooni, mille sisu võib muutuda, ilma et metakonstitutsioon muutuks, vahel.

92 Kohtuotsus, 15.5.1986, Johnston, 222/84, EU:C:1986:206. Vt uuemast praktikast nt kohtuotsus, 27.6.2013, Agrokonsulting-04, C-93/12, EU:C:2013:432, punkt 59.

95. Nõustun siiski ka sellega, et ehkki ELTL artikkel 17 täiendab ELL artikli 4 lõiget 2 ja annab sellele konkreetse mõju,[93] „ei saa [viimati nimetatud sättest] järeldada, et teatavad aine- või tegevusvaldkonnad oleks direktiivi 2000/78 kohaldamisalast välistatud. Pigem ei või selle direktiivi *kohaldamine* kahjustada liikmesriikide rahvuslikku identiteeti. Rahvuslik identiteet ei kitsenda seega direktiivi kohaldamisala kui sellist, vaid seda tuleb piisavalt arvestada direktiivis sisalduva võrdse kohtlemise põhimõtte ja võimalikku erinevat kohtlemist õigustavate põhjuste tõlgendamisel“.[94] ELL artikli 4 lõikes 2 ette nähtud kaitse kätkeb selliseid küsimusi nagu pädevuse jaotus liikmesriigisiseste administratsiooni osade, näiteks liidumaade vahel.[95]

96. Niisiis ei ole aluslepingutes piisavalt imperatiivse sõnastusega esmase õiguse sätteid, mis kas võimaldaksid jätta ajutiselt kõrvale nii Euroopa Inimõiguste Kohtu kui ka Euroopa Kohtu tasakaalustava tegevuse kahe või enama põhiõiguse vahelise konkurentsi korral[96] või kärpida liidu pädevust seoses usulise diskrimineerimise keelu põhimõtte kohtuliku kaitsega, kui usuline ühendus tugineb direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikele 2.[97]

97. Samuti ei paku niisugusele mõttearendusele otsest tuge ELTL artikli 17 eesmärgid, millest saab aimu selle artikli päritolu kaudu.[98] ELTL artikli 17 teksti arutati Euroopa põhiseaduse lepingu konvendil,[99] kus kuuldavasti jõulisele lobitegevusele selle nimel, et tekstis viidataks Euroopa usulisele ja eelkõige kristlikule pärandile,[100] tegutsesid sama jõuliselt vastu ilmalikud huvirühmad ja liikmesriigid, kus kirik ja riik on teineteisest tugevasti eraldatud[101]. Tekkinud pingeid kajastab see, et Euroopa põhiseaduse lepingu lõppredaktsiooni ei võetud sisse konvendi käigus välja pakutud viidet „vaimsele impulsile“, millele vaidlesid vastu mõningad usurühmad seetõttu, et tegu ei olnud sõnaselge viitega kristlusele.[102] Lõpuks võeti vastu Amsterdami lepingule lisatud 11. deklaratsiooni tekst[103] (samas redaktsioonis, millega laiendati liidu pädevust võitlusele muu hulgas usutunnistuse ja veendumuste alusel diskrimineerimise vastu),[104] kui juba käimas olnud dialoogi liidu institutsioonide ning usukogukondade vahel lisati ELTL artikli 17 lõiked 1 ja 2[105] ning 3[106]. Euroopa Liidu lepingu preambulis on saadud innustust reast allikatest: „kultuurilisest, religioossest ja humanistlikust“.

93 Kohtujuristi ettepanek, Kokott, kohtuasi Congregación de Escuelas Pías Provincia Betania, C-74/16, EU:C:2017:135, punkt 31.

94 Vt kohtujuristi ettepanek, Kokott, kohtuasi G4S Security Solutions, C-157/15, EU:C:2016:382, punkt 32 ja seal viidatud kohtupraktika. Vt üldiselt ELL artikli 4 lõike 2 kohta kohtuotsused, 21.12.2016, Remondis, C-51/15, EU:C:2016:985, punkt 40, ja 2.6.2016, Bogendorff von Wolffersdorff, C-438/14, EU:C:2016:401, punkt 73 ja seal viidatud kohtupraktika.

95 Kohtuotsus, 12.6.2014, Digibet, C-156/13, EU:C:2014:1756, punkt 34.

96 Vt käesolev ettepanek, punktid 55, 56 ja 68–75.

97 Vt analoogia alusel kohtuotsus, 11.1.2000, Kreil, C-285/98, EU:C:2000:2, punkt 16. Vaidlusalustest aluslepingu artiklitest „ei saa[nud] tuletada“ „üldist asutamislepingule omast erandit, mis hõlmab kõiki avaliku julgeoleku kaalutlustel võetud meetmeid“.

98 Vt nt kohtuotsus, 27.10.2016, komisjon *vs*. Saksamaa, C-220/15, EU:C:2016:815, punkt 39. Üksikasjaliku käsitelu kohta, mis puudutab ELTL artikli 17 ja asjakohaste ELL preambuli osade päritolu, vt nt eespool viidatud McCrea, lk 53–74, ja Oanta, G. A., „The Status of Churches and Philosophical and Non-Confessional Organizations within the Framework of the European Union Reform“, *Lex et Scientia International Journal*, Bukarest (Rumeenia), XV, kd 2, 2008, lk 121.

99 Artikkel 17 oli Euroopa põhiseaduse lepingu (ELT 2004, C 310, lk 1) artikkel I-52.

100 Vt „Post-Synodal Apostolic Exhortation Ecclesia in Europe of His Holiness Pope John Paul II to the Bishops, Men and Women in the Consecrated Life and All the Lay Faithful on Jesus Christ Alive in His Church the Source of Hope for Europe“, 28. juuni 2003. Viite allikas: COMECE, *The Treaty Establishing a Constitution for Europe: Elements for an Evaluation*, 11. märts 2005, veebis: http://www.comece.eu/dl/pmnrJKJOmKkJqx4KJK/20050311PUBCONV_EN.pdf, lk 3.

101 Eespool viidatud McCrea, lk 54. Nagu on märgitud, pakkus Saksamaa delegatsioon 1996. aasta valitsustevahelisel konverentsil edutult välja järgmiselt sõnastatud artikli: „Liit peab usuliste kogukondade põhiseaduslikku seisundit liikmesriikides liikmesriigi identiteedi ja ühtlasi kultuuri väljenduseks kui liikmesriikide ühise õiguspärandi osa.“ Vt eespool viidatud Oanta, lk 123.

102 ELT 2003, C 169, lk 1.

103 11. deklaratsioon valitsustevahelise konverentsi lõppaktis 2. oktoobril 1997. aastal sõlmitud Amsterdami lepingu juurde (EÜT 1997, C 340, lk 133).

104 EÜ artikkel 13 võeti vastu Amsterdami lepingust tulenenud redaktsioonis. Nüüd ELL artikkel 19.

105 Liikmesriikide valitsuste esindajate konverentsi töödokument, valitsustevahelise konverentsi eesistujariik, 23. juuli 2007, CIG 1/07, lk 49.

106 *Ibid*. Vt nt Houston, K., „The Logic of Structured Dialogue between Religious Associations and the Institutions of the European Union“ – Leustean, L. N., ja Madeley, J. T. S. (toim), „*Religion, Politics and Law in the European Union*“, Routledge, 2010, lk 201; Mudrov, S. A., „The European Union and Christian Churches: The Patterns of Interaction“, aruteludokument, Europa-Kolleg Hamburg, Institute for European Integration, nr 3/14.

98. Silmatorkavalt puuduvad tõendid selle kohta, nagu oleks ELTL artikliga 17 kavatsetud liikmesriigi õigusesse kuidagi üldiselt üle kanda usutunnistuse või veendumuste alusel ebavõrdse kohtlemise põhjenduste kohtulikku kontrolli juhtumil, mil sellise ebavõrdse kohtlemisega tegelevad direktiivi 2000/78 artikli 3 kohaldamisalasse kuuluvad usulised ühendused. Käsitan ELTL artiklit 17 hoopis tihedamalt seotuna ELL artikli 5 lõikega 2, mille roll, nagu kostja on oma kirjalikes seisukohtades märkinud, on asetada kirikute staatus liikmesriikide ainupädevusse.

99. Seega tähendavad ELTL artikli 17 lõiked 1 ja 2, et liikmesriikidel on absoluutne kaalutlusõigus mudeli valikul oma suheteks usuliste ühenduste ja usukogukondadega ning liit on kohustatud jääma selle suhtes erapooletuks.[107] Nii tõlgendatakse ELTL artiklis 17 nimetatud liikmesriikide õiguse kohast „staatust“ kooskõlas sellega, kui kaugele ulatub ELL artikli 4 lõikest 2 tulenev liidu kohustus austada liikmesriikide poliitilisi ja põhiseaduslikke põhistruktuure.[108]

100. Kokkuvõttes annab ELTL artikkel 17 tunnistust sellest, et liidu konstitutsioonilised imperatiivid kajastavad midagi, mida üks teadlane on nimetanud „väärtuste pluralismiks“. Selle kohaselt peetakse vastuolusid erinevates õigustes või nende käsitamisel normaalseks ja lahendatakse need vastuolus olevaid elemente tasakaalustades, mitte hierarhiliselt üht teisele eelistades.[109] See kajastub ELL artiklis 2, harta artiklis 22 ja direktiivi 2000/78 artikli 2 lõikes 5.

4. Esimese küsimuse kokkuvõte

101. Sellepärast teen ettepaneku vastata esimesele küsimusele järgmiselt.

Direktiivi 2000/78/EÜ artikli 4 lõiget 2 tuleb tõlgendada nii, et selline tööandja nagu kostja käesolevas kohtuasjas – või tema eest kirik – ei või ise siduvalt otsustada, kas teatava kindla usutunnistuse nõudmine on asjaomase tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste tõttu oluline, õigustatav ja põhjendatud, tööandja/kiriku eetost silmas pidav kutsenõue.

D. Kolmas küsimus

102. Mitte igasugune tegevus ei ole seadusega kaitstud pelgalt sellepärast, et see tuleneb mingisugusest usulisest veendumusest.[110] Kolmandas küsimuses soovib eelotsusetaotluse esitanud kohus teada, millised kutsenõuded on asjaomase organisatsiooni eetost arvesse võttes olulised, õigustatavad ja põhjendatud vastavalt direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikele 2.

103. Nagu nähtub eelnevast analüüsist esimese küsimuse kohta, pingestab direktiivi 2000/78 artikli 4 lõiget 2 ühelt poolt usuliste ühenduste õigus autonoomiale ja enesemääramisele, *forum externum*, teiselt poolt aga töötajate ja potentsiaalsete töötajate *forum internum* ehk veendumuste vabadus ja õigus mitte olla nende veendumuste tõttu diskrimineeritud.

107 Eespool viidatud Oanta, lk 127. Ühes uuringus on tehtud kindlaks vähemalt viis kiriku ja riigi vaheliste suhete haldamise mudelit. Vt Mancini, S., ja Rosenfeld, M., „Unveiling the limits of tolerance; comparing the treatment of majority and minority religious symbols in the public sphere“ – eespool viidatud Zucca ja Ungureanu, lk 160, vt lk 162.

108 Eespool punkt 95.

109 Eespool viidatud McCrea, lk 60 ja 61, kus ta viitab: Bengoetxea, J., MacCormick, N., ja Moral Soriano, L., „Integration and Integrity in the Legal Reasoning of the European Court of Justice“ – de Búrca, G., ja Weiler, J. H. H. (toim), *The European Court of Justice*, Oxford University Press, 2001, lk 64.

110 Kohtujuristi ettepanek, Kokott, kohtuasi G4S Security Solutions, C-157/15, EU:C:2016:382, punkt 37, kus on viidatud Euroopa Inimõiguste Kohtu otsustele, 10.11.2005, Leyla Şahin *vs.* Türgi, CE:ECHR:2005:1110JUD004477498; 1.7.2014, S.A.S. *vs.* Prantsusmaa, CE:ECHR:2014:0701JUD004383511, ja 26.11.2015, Ebrahimian *vs.* Prantsusmaa, CE:ECHR:2015:1126JUD006484611.

104. Lisaks alusepanekule esimesele küsimusele vastuse andmiseks on selles analüüsis kindlaks tehtud järgmised tegurid ehk tunnused, nagu neid on kolmandas küsimuses nimetatud, mis on asjakohased küsimuses, kas usutunnistust või veendumusi puudutavad kutsenõuded on tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste tõttu asjaomase organisatsiooni eetost arvesse võttes olulised, õigustatavad ja põhjendatud:

i) usuliste ühenduste õigus autonoomiale ja enesemääramisele on liidu õiguses tunnustatud ja kaitstud põhiõigus, mida kajastavad harta artiklid 10 ja 12. Direktiivi 2000/78 artikli 4 lõiget 2 ja eeskätt selles sisalduvat viidet usuliste ühenduste „eetosele“ tuleb tõlgendada selle põhiõigusega kooskõlas;

ii) direktiivi 2000/78 artikli 4 lõige 2 annab liikmesriikidele avara, kuid mitte piiramatu kaalutlusruumi seoses tegevusaladega, mille jaoks usutunnistus või veendumused kujutavad endast tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste tõttu olulisi õigustatavaid ja põhjendatud kutsenõudeid;[111]

iii) direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 esimeses lõigus sisalduv viide „liikmesriigi põhiseaduse sätetele ja põhimõtetele“ tõlgendatuna koostoimes ELTL artikli 17 lõikega 1 tähendab, et direktiivi 2000/78 tuleb rakendada nii, et mudelit, mille liikmesriik on valinud suheteks kirikute ja usuühingute või -kogukondade ning riigi vahel, tuleb austada ega tohi riivata.[112]

105. Kuna harta artiklid 10 ja 12 „vastavad“ harta artikli 52 lõike 3 tähenduses inimõiguste konventsiooni artiklitele 9 ja 11, on usuliste ühenduste autonoomia ja enesemääramise õigus liidu õiguse alusel kaitstud vähemalt järgmises ulatuses.

106. Euroopa Inimõiguste Kohus on märkinud, et kui väga erandlikud juhud välja arvata, ei hõlma inimõiguste konventsiooniga tagatud õigus usuvabadusele riigi kaalutlusõigust selle kindlaksmääramisel, kas usulised veendumused või selliste veendumuste väljendamiseks kasutatavad vahendid on õiguspärased.[113] Usukogukonna õigus autonoomiale on inimõiguste konventsiooni artiklis 9 sätestatud tagatiste keskmes ning demokraatliku ühiskonna mitmekesisuses ka möödapääsmatu.[114] Riigi sekkumine kirikute sisemisse korraldamisse on vastuolus Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikaga[115] ning usukogukonna usutunnistuse määratlemine on ainult kõrgemalseisvate vaimulike autoriteetide, mitte riigi ülesanne.[116] Kui usukogukonna korraldamine ei oleks artikliga 9 kaitstud, muudaks see haavatavaks kõik inimese usuvabaduse ülejäänud aspektid.[117]

107. Riigil on keelatud kohustada usukogukonda võtma vastu uusi või arvama välja seniseid liikmeid.[118] Samuti ei saa riik kohustada usukogukonda usaldama kellelegi teatavat usulist ülesannet.[119] Austus riigi tunnustatud usukogukondade autonoomia vastu tähendab muu hulgas seda, et riik peab aktsepteerima niisuguste kogukondade õigust reageerida enda hulgas tekkivatele teisitimõtlejate liikumistele, mis võivad ohustada nende ühtekuuluvust, kuvandit või ühtsust, omaenda reeglite ja huvide

111 Eespool punkt 86.

112 Eespool punkt 99.

113 Nt Euroopa Inimõiguste Kohus, 8.4.2014, Magyar Keresztény Mennonita Egyház jt *vs*. Ungari, CE:ECHR:2014:0408JUD007094511, punkt 76 ja seal viidatud kohtupraktika. Nt ebainimlikult julma ideoloogia propageerimine oleks teravas vastuolus ELL artiklis 2 ette nähtud liidu alusväärtustega. Vt kohtujuristi ettepanek, Kokott, kohtuasi G4S Secure Solutions, C-157/15, EU:C:2016:382, punkt 89.

114 Euroopa Inimõiguste Kohus, 26.4.2016, İzzettin Doğan jt *vs*. Türgi, CE:ECHR:2016:0426JUD006264910, punkt 93 ja seal viidatud kohtupraktika.

115 Euroopa Inimõiguste Kohus, 16.9.2010, Bulgaaria Õigeusu Kiriku püha sinod (metropoliit Innokenti) jt *vs*. Bulgaaria, ECLI:CE:ECHR:2010:0916JUD000041203, punkt 26.

116 Euroopa Inimõiguste Kohus, 26.4.2016, İzzettin Doğan jt *vs*. Türgi, CE:ECHR:2016:0426JUD006264910, punktid 110 ja 121 ning seal viidatud kohtupraktika.

117 Euroopa Inimõiguste Kohus, 9.7.2013, Sindicatul „Păstorul cel Bun“ *vs*. Rumeenia, CE:ECHR:2013:0709JUD000233009, punkt 136.

118 *Ibid*., punkt 137.

119 Euroopa Inimõiguste Kohus, 12.6.2014, Fernández Martínez *vs*. Hispaania, CE:ECHR:2014:0612JUD005603007, punkt 129 ja seal viidatud kohtupraktika.

kohaselt.[120] Riigi sekkumist võivad õigustada ainult kõige tõsisemad ja mõjuvamad põhjused,[121] mille korral võib riik näiteks kontrollida, kas liikumise või ühingu tegevus on usuliste eesmärkide sildi all elanikkonda või avalikku julgeolekut ohustav.[122] Üldiselt puudutab inimõiguste konventsiooni artikliga 9 antud kaitse ainult teataval tasandil loogiliste, tõsiste, kooskõlaliste ja oluliste seisukohtade järgimist usuliste ühenduste liikmete poolt.[123]

108. Kui vaidluse all on usukogukonna korraldamine, tuleb artikli 9 tõlgendamisel arvesse võtta artiklit 11, mis kaitseb ühinemisõigust riigi põhjendamatu sekkumise eest.[124] Selles mõttes on Euroopa Inimõiguste Kohus korduvalt märkinud, et usuvabadus tähendab vabadust väljendada oma usku „nende hulgas, kes asjaomase isiku usku jagavad“.[125]

109. Euroopa Inimõiguste Kohus on sageli toonitanud, et riigi funktsioon on erapooletult korraldada mitmesuguste usutunnistuste ja veendumuste praktiseerimist, ja märkinud samal ajal, et see funktsioon aitab demokraatlikus ühiskonnas kaasa avalikule korrale, usulisele harmooniale ja sallivusele.[126] Riigi katsed olla vahekohtunikuks usukogukondade ja nendes esineda või tekkida võivate eri teisitimõtlejate rühmade vahel võivad seada ohtu asjaomaste kirikute autonoomia.[127] Riigi meelevaldne sekkumine kirikusisesesse võimuvaidlusse ja seega kiriku sisemisse korraldamisse on loetud ebaproportsionaalseks ja inimõiguste konventsiooni artiklit 9 rikkuvaks.[128]

110. Samas ei nõustu ma kostja väljendatud seisukohtadega, et keeld, mille kohaselt riigivõim ei tohi sondeerida usuliste veendumuste õiguspärasust ega sekkuda usuliste ühenduste sisemisse korraldamisse, tähendab igal juhul seda, et viimati nimetatud on ka ainsad asutused, kui kohtud välja arvata, kes saavad otsustada, kas kutsenõue on tegevuse laadi ja sellega liituvate tingimuste tõttu oluline, õigustatav ja põhjendatud direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 tähenduses. Nõustun hoopis Iirimaa kirjalikes seisukohtades ja komisjoni poolt kohtuistungil väljendatud argumentidega, et uskkonna eetos on subjektiivne ning seisab täiesti eraldi selle säilitamisega kaasnevast tegevusest, mis on objektiivne, kohtulikult kontrollitav küsimus. Teisisõnu on kostja ühitanud kaks eri mõistet. Kuigi kiriku eetose kohtulik kontroll peab olema piiratud, nagu nähtub Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikast ja ka liikmesriikide põhiseaduslikest tavadest,[129] ei tähenda see, et liikmesriigi kohus on vabastatud ülesandest hinnata *vaidlusalust tegevust*, mitte aga kontrollimist vaat et mitte võimaldavat uskkonna eetost, et tuvastada, kas ebavõrdne kohtlemine veendumuste tõttu on oluline, õigustatav ja põhjendatud.

111. Siseriiklikus kohtus otsuse tegemisel selle kohta, kas kristliku usutunnistuse nõudmine on oluline, õigustatav ja põhjendatud kutsenõue seoses töökohaga, millega kaasneb rassilise diskrimineerimise aruande koostamine, mis hõlmab kostja avalikku ja tööalast esindamist ning kostja organisatsioonis arvamuste kujundamise koordineerimist, tuleb arvesse võtta veel kolme tegurit:[130]

120 *Ibid*., punkt 128.

121 Euroopa Inimõiguste Kohus, 26.4.2016, İzzettin Doğan jt *vs*. Türgi, CE:ECHR:2016:0426JUD006264910, punkt 110.

122 Euroopa Inimõiguste Kohus, 13.12.2001, Bessaraabia Metropoliitlik Kirik jt *vs*. Moldova, CE:ECHR:2001:1213JUD004570199, punkt 113.

123 Euroopa Inimõiguste Kohus, 15.1.2013, Eweida jt *vs*. Ühendkuningriik, CE:ECHR:2013:0115JUD004842010, punkt 81.

124 Euroopa Inimõiguste Kohus, 9.7.2013, Sindicatul „Păstorul cel Bun“ *vs*. Rumeenia, CE:ECHR:2013:0709JUD000233009, punkt 136.

125 Euroopa Inimõiguste Kohus, 31.7.2008, Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas jt *vs*. Austria, CE:ECHR:2008:0731JUD004082598, punkt 61.

126 Euroopa Inimõiguste Kohus, 26.4.2016, İzzettin Doğan jt *vs*. Türgi, CE:ECHR:2016:0426JUD006264910, punkt 107 ja seal viidatud kohtupraktika.

127 Euroopa Inimõiguste Kohus, 9.7.2013, Sindicatul „Păstorul cel Bun“ *vs*. Rumeenia, CE:ECHR:2013:0709JUD000233009, punktid 165 ja 166.

128 Euroopa Inimõiguste Kohus, 22.1.2009, Bulgaaria Õigeusu Kiriku püha sinod (metropoliit Innokenti) jt *vs*. Bulgaaria, CE:ECHR:2009:0122JUD000041203.

129 Laiahaardelise ülevaate liikmesriikide kohta annab eespool viidatud Doe, 5. ptk, lk 114–138. Leheküljel 120 märgib autor, et selles suhtes on tüüpiline Konstitutsionen sad'i (Bulgaaria konstitutsioonikohus) praktika, mida ta tsiteerib järgmiselt: „Riigi ja valitsuse sekkumine usukogukondade ja -institutsioonide sisemisse korraldamisse, samuti nende avalikku väljendumisse on lubamatu, välja arvatud juhtudel, kui seda tehakse põhiseaduse alusel.“ Vt otsus nr 5, 11.6.1992, kohtuasi nr 11/92, SG nr 49, 16.6.1992.

130 Eespool punkt 24.

iv) direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2 kasutatud sõna „põhjendatud“ eeldab analüüsi selle kohta, kas kutsenõuded, millega kaasneb otsene diskrimineerimine usutunnistuse või veendumuste tõttu, on asjakohaselt kohandatud selleks, et kaitsta kostja õigust autonoomiale ja enesemääramisele, st et need on taotletava eesmärgi saavutamiseks kohased;

v) sõnad „oluline õigustatav“ eeldavad analüüsi selle kohta, kui lähedane seos on kõnealusel tegevusel kostja teatavaks tehtud eesmärgiga; [131]

vi) kooskõlas direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2 sätestatud nõudega võtta erineva kohtlemise rakendamisel arvesse „õiguse üldisi põhimõtteid“ ning Euroopa Inimõiguste Kohtu lähenemisviisiga inimõiguste konventsiooni artikli 9 lõike 2 tõlgendamisele selle kindlaksmääramisel, kas usulise ühenduse autonoomia ja enesemääramise õiguse teostamine avaldab ebaproportsionaalset mõju inimõiguste konventsiooniga kaitstud teiste õiguste suhtes, [132] tuleb mõju õiguspärasele eesmärgile – milleks on tagada usutunnistuse või veendumuste alusel diskrimineerimise keelu kasulik mõju – proportsionaalsuse seisukohast kaaluda kostja õigusega autonoomiale ja enesemääramisele, [133] võttes kohaselt arvesse, et direktiivi 2000/78 artiklis 3 ei ole töölevõtmist ega töölt vabastamist eristatud. [134]

112. Alapunktid iv ja v väärivad täpsustamist.

113. Liidu meetmete tõlgendamise reegleid olen üksikasjalikult käsitlenud käesoleva ettepaneku punktides 81–85. Alapunkti iv osas on minu arvates määrav, et ettevalmistavast materjalist nähtub Luksemburgi delegatsiooni poolt välja pakutud muudatus: sõna „vajalik“ asemel sõna „põhjendatud“, kui arvestada, et Ühendkuningriigi valitsus oli esitanud ettepaneku asendada sõna „vajalik“ sõnaga „asjakohane“ või „asjasse puutuv“. [135] Minu arvates on tegu arenguga selle poole, et sõna „põhjendatud“ kasutades nõustub liidu seadusandja proportsionaalsuse üldpõhimõtte esimese osa kohaldamisega. Sellega kaasneb kaalumine, kas asjasse puutuv meede sobib õiguspärase eesmärgi saavutamiseks. [136]

114. Alapunkti v osas lähtusin sellisele järeldusele jõudes sõnade „oluline õigustatav“ kontekstist, kuna need on seostatud „organisatsiooni eetos[ega]“ ning tegevuse „laadi või sellega liituvate tingimuste[ga]“. Pealegi esineb keeleversioonides lahknevus. Ingliskeelne sõna „genuine“ kajastub rootsi („verkligt“), malta („ġenwin“), läti („īstu“), soome („todellinen“), taani („regulært“), horvaadi („stvarni“) ja ungari („valódi“) keeleversioonis; prantsuskeelses tekstis aga on „essentielle, légitime“, mida kajastavad ka hispaania („esencial“), itaalia („essenziale“), portugali („essencial“), rumeenia („esențială“), hollandi („wezenlijke“), saksa („wesentliche“), eesti („oluline“), bulgaaria („основно“), slovaki („základnú“), tšehhi („podstatný“), poola („podstawowy“), sloveeni („bistveno“) ja kreeka (ουσιώδης) keeleversioon. Leedukeelset versiooni („įprastas“) aga võib pidada niisuguseks, mis viitab harilikule, tavalisele või korrapärasele.

131 Vt nt Euroopa Inimõiguste Kohus, 23.9.2010, Schüth *vs.* Saksamaa, CE:ECHR:2010:0923JUD000162003, punkt 69. See „lähedane seos“ on olemuslikult oluline ka kiriku usaldusväärsuse hindamisel nii üldsuse kui ka tema enda koguduseliikmete silmis, Euroopa Inimõiguste Kohus, 3.2.2011, Siebenhaar *vs.* Saksamaa, CE:ECHR:2011:0203JUD001813602, punkt 46, ning selle hindamisel, kas vaidlusalune töökoht on prominentne, Euroopa Inimõiguste Kohus, 23.9.2010, Obst *vs.* Saksamaa, CE:ECHR:2010:0923JUD000042503, punkt 51. Usulise ühenduse teatavaks tehtud eesmärgiga lähedalt seotud tegevuse suhtes kutsenõuete määramine puutub asjasse ka legitiimsuse säilitamisel.

132 Vt muu hulgas Euroopa Inimõiguste Kohus, 4.10.2016, Travaš *vs.* Horvaatia, CE:ECHR:2016:1004JUD007558113, punkt 109 ja seal viidatud kohtupraktika.

133 Vt samuti kohtuotsus, 11.1.2000, Kreil, C-285/98, EU:C:2000:2, punkt 23.

134 Eespool punkt 69.

135 Vt lisa, millega muudetakse dokumenti 12269/00 SOC 344 JAI 112, Euroopa Liidu Nõukogu SOC 345 JAI 113, 12.10.2000, lk 2.

136 Nt kohtuotsus, 26.6.1997, Familiapress, C-368/95, EU:C:1997:325, punkt 28.

115. Euroopa Kohtus väljakujunenud praktika kohaselt tuleb õigusnormi teksti keeleversioonide erinevuse korral lähtuda asjaomast sätet tõlgendades õigusakti kontekstist ja eesmärgist, kuhu säte kuulub.[137] Kuna sõnastust „oluline õigustatav“ ei ole eri keeleversioonide vaheliste erinevuste tõttu „võimalik selgelt ja ühetaoliselt tõlgendada“,[138] olen jõudnud järeldusele, et kui lähtuda skemaatilisest lähenemisviisist ja direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 eesmärgist säilitada usuliste ühenduste autonoomia ja enesemääramine,[139] on küsimuse otsustamisel keskse tähtsusega see, kui lähedane seos on vaidlusalusel kutsetegevusel usulise ühenduse misjoniga. Liidu õiguses kajastub see direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2 kasutatud sõnades „oluline õigustatav“.

116. Sellepärast teen ettepaneku vastata kolmandale eelotsuse küsimusele nii:

Eelotsusetaotluse esitanud siseriiklikul kohtul tuleb direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 kohaselt selle hindamisel, kas kutsenõue on tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste ja organisatsiooni eetose tõttu oluline, õigustatav ja põhjendatud, arvesse võtta järgmist:

i) usuliste ühenduste õigus autonoomiale ja enesemääramisele on liidu õiguses tunnustatud ja kaitstud põhiõigus, mida kajastavad harta artiklid 10 ja 12. Direktiivi 2000/78 artikli 4 lõiget 2 ja eeskätt selles sisalduvat viidet usuliste ühenduste „eetosele“ tuleb tõlgendada selle põhiõigusega kooskõlas;

ii) direktiivi 2000/78 artikli 4 lõige 2 annab liikmesriikidele avara, ent mitte piiramatu kaalutlusruumi seoses tegevusaladega, mille jaoks usutunnistus või veendumused kujutavad endast tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste tõttu olulisi, õigustatavaid ja põhjendatud kutsenõudeid;

iii) direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 esimeses lõigus sisalduv viide „liikmesriigi põhiseaduse sätetele ja põhimõtetele“ tõlgendatuna koostoimes ELTL artikli 17 lõikega 1 tähendab, et direktiiv 2000/78 tuleb rakendada nii, et mudelit, mille liikmesriik on valinud suheteks kirikute ja usuühingute või -kogukondade ning riigi vahel, tuleb austada ega tohi riivata;

iv) direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2 kasutatud sõna „põhjendatud“ eeldab analüüsi selle kohta, kas kutsenõuded, millega kaasneb otsene diskrimineerimine usutunnistuse või veendumuste tõttu, on asjakohaselt kohandatud selleks, et kaitsta kostja õigust autonoomiale ja enesemääramisele, st et need on taotletava eesmärgi saavutamiseks kohased;

v) sõnad „oluline õigustatav“ eeldavad analüüsi selle kohta, kui lähedane seos on kõnealusel tegevusel kostja teatavaks tehtud eesmärgiga;

vi) kooskõlas direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2 sätestatud nõudega võtta erineva kohtlemise rakendamisel arvesse „õiguse üldisi põhimõtteid“ ning Euroopa Inimõiguste Kohtu lähenemisviisiga inimõiguste konventsiooni artikli 9 lõike 2 tõlgendamisele selle kindlaksmääramisel, kas usulise ühenduse autonoomia ja enesemääramise õiguse teostamine avaldab ebaproportsionaalset mõju inimõiguste konventsiooniga kaitstud teiste õiguste suhtes, tuleb mõju õiguspärasele eesmärgile – milleks on tagada usutunnistuse või veendumuste alusel diskrimineerimise keelu kasulik mõju – proportsionaalsuse seisukohast kaaluda kostja õigusega autonoomiale ja enesemääramisele, võttes kohaselt arvesse, et direktiivi 2000/78 artiklis 3 ei ole töölevõtmist ega töölt vabastamist eristatud.

137 Kohtuotsus, 21.9.2016, komisjon *vs*. Hispaania, C-140/15 P, EU:C:2016:708, punkt 80.

138 Kohtuotsus, 15.5.2014, Timmel, C-359/12, EU:C:2014:325, punkt 62.

139 Eespool punktid 106–109.

E. Teine küsimus

117. Teine küsimus käsitleb tavatut olukorda, kus liidu õiguse üldpõhimõtet, nagu õigus võrdsele kohtlemisele olenemata koheldava veendumustest,[140] on direktiivis, käesoleval juhul direktiivis 2000/78 konkretiseeritud, kuid liikmesriigi kohtul on võimatu tõlgendada siseriiklikku õigust selle direktiiviga kooskõlas, sest sellega kaasneks siseriikliku õiguse *contra legem* tõlgendamine, mis on kahe eraõigusliku isiku vahelistes horisontaalsetes vaidlustes Euroopa Kohtu praktika kohaselt keelatud.[141] Kas WRV artikli 137 lõige 3 ja AGG artikli 9 lõige 1 tuleb jätta kohaldamata, kui eelotsusetaotluse esitanud kohus leiab põhikohtuasjas, et WRV artikli 137 lõiget 3 ja AGG artikli 9 lõiget 1 on võimatu tõlgendada kooskõlas direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikega 2 ja ELTL artikliga 17 nii, nagu Euroopa Kohus neid oma otsuses tõlgendab?

118. Siseriikliku õiguse kohaldamisel peavad siseriiklikud kohtud, kel tuleb seda õigust tõlgendada, võtma arvesse siseriiklikku õigust tervikuna ja kasutama siseriiklikus õiguses tunnustatud tõlgendusmeetodeid, et tõlgendada siseriiklikku õigust võimalikult suures ulatuses direktiivi sõnastust ja eesmärki arvestades, et saavutada direktiivis ette nähtud tulemus ning seeläbi täita ELTL artikli 288 kolmanda lõigu nõudeid.[142] Nagu olen juba maininud, hõlmab see kohustust muuta nende väljakujunenud kohtupraktikat, kui see põhineb siseriikliku õiguse tõlgendusel, mis ei ole kooskõlas direktiivi eesmärkidega.[143]

119. Olen siiski jõudnud järeldusele, et harta artiklis 21 kajastuv usutunnistuse või veendumuste tõttu diskrimineerimise keeld ei ole subjektiivne õigus, mis kehtiks eraõiguslike isikute vahelistes suhetes horisontaalselt olukorras, kus see konkureerib usuliste ühenduste õigusega autonoomiale ja enesemääramisele ja kus liikmesriigi õigusnorme ei saa tõlgendada direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikega 2 kooskõlas.[144] Kui põhikohtuasjas tekib pärast seda, kui menetlus siseriiklikku kohtusse tagasi läheb, niisugune tulemus, on hagejal liidu õigusnormide kohaselt õigus esitada Saksamaa vastu riigivastutusest tulenev kahjuhüvitisnõue.[145]

120. Jõudsin sellele järeldustele järgmistel põhjustel.

121. Esiteks, nagu sai eespool märgitud, on liikmesriikidel ELTL artikli 17 lõigete 1 ja 2 kohaselt ainupädevus seada sisse niisugune kiriku ja riigi vaheliste suhete mudel, mille nad ise valivad. Kui seejuures tekib olukord, kus seadusandlik kord ei vasta liikmesriigi paralleelsetele kohustustele liidu õiguses, mis puudutavad direktiivi 2000/78 kasuliku mõju tagamist, tuleb sellel liikmesriigil võtta vastutus tekkinud õigusvastase olukorra eest.

122. Teiseks, nagu Iirimaa on oma kirjalikes seisukohtades osutanud, läheks see, kui usulise diskrimineerimise keelul oleks vahetu horisontaalne õigusmõju, vastuollu direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2 liikmesriikidele ette nähtud avara kaalutlusruumiga küsimuses, mis kujutab endast tegevuse või sellega liituvate tingimuste tõttu olulist, õigustatavat ja põhjendatud kutsenõuet.

140 ELL artikli 6 lõige 3 kinnitab, *inter alia*, et inimõiguste konventsioonis tagatud põhiõigused kujutavad endast liidu õiguse üldpõhimõtteid. Kohtuotsus, 15.2.2016, JN, C-601/15 PPU, EU:C:2016:84, punkt 45.

141 Kostja on eraõiguslik üksus ning hageja on eraõiguslik üksikisik. Vt samuti eespool punktid 41–45.

142 Kohtuotsus, 19.4.2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, punkt 31 ja seal viidatud kohtupraktika.

143 *Ibid.*, punkt 33.

144 Kohtujurist Kokott on välja pakkunud, et etnilise päritolu ja rassi tõttu diskrimineerimise horisontaalne mõju võib muutuda olenevalt asjaoludest, mille korral sellele õigusele tuginetakse. Vt eespool 24. joonealune märkus.

145 Kohtuotsus, 15.1.2014, Association de médiation sociale, C-176/12, EU:C:2014:2, punkt 50 ja seal viidatud kohtupraktika.

123. Kolmandaks, nagu jällegi on märkinud ka Iirimaa oma kirjalikes seisukohtades, puudub – erinevalt teistest ELTL artiklis 19 loetletud diskrimineerimise alustest – siseriiklike põhiseaduslike tavade vahel piisav konsensus küsimuses, millistel asjaoludel võib usutunnistuse tõttu erinev kohtlemine olla oluline, õigustatav ja põhjendatud. See nähtub ka ELTL artikli 17 ja direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 kehtestamisest.

124. Sellepärast teen ettepaneku vastata teisele eelotsuse küsimusele nii:

Põhikohtuasja asjaoludel ei ole vaja jätta kohaldamata sellist siseriikliku õiguse sätet – nagu käesoleval juhul AGG (Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz, General Law on equal treatment) § 9 lõikes 1 ette nähtud esimene võimalus –, mille kohaselt on lubatud usutunnistuse tõttu erinev kohtlemine seoses töötamisega usulistes ühendustes ja nendega seotud organisatsioonides ka juhul, kui teatava kindla usutunnistuse nõudmine vastavalt selle usulise ühenduse enda arusaamale tema õigusest autonoomiale on põhjendatud kutsenõue, kui seda sätet on võimatu tõlgendada direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikega 2 kooskõlas.

F. Kokkuvõtvad märkused

125. AGG artikkel 9 on problemaatiline säte. See on varemgi langenud asjaomase ÜRO inimõiguste komitee kriitika alla seoses vastavusega ÜRO rahvusvahelisele konventsioonile rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta.[146] Kunagi algatas komisjon seoses selle sättega Saksamaa vastu rikkumismenetluse[147] ning selle sätte on seadnud küsimärgi alla ka Saksamaa valitsuse organ, mis jälgib selles liikmesriigis diskrimineerimisvastaste seaduste täitmist.[148]

126. Sellest, et Saksamaal annavad usulised ühendused tööd umbes 1,3 miljonile inimesele,[149] nähtub, et selles liikmesriigis on kirikud ja nendega seotud ühendused avalikus sfääris suuresti tegevad[150]. Asun siiski seisukohale, et sellest olukorrast tekkinud pingeid, millest annab näitena tunnistust käesolev põhikohtuasi, on leevendanud ELTL artikli 17 ja direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 kehtestamine ning see, et harta artiklite 10 ja 12 ning artikli 52 lõike 3 koosmõju kaudu on tunnistatud usuliste ühenduste õigust autonoomiale ja enesemääramisele kui liidu õigusnormidega kaitstud põhiõigust.

VI. Ettepanek

127. Sellepärast teen ettepaneku vastata Bundesarbeitsgerichti (töökohus, Saksamaa) küsimustele järgmiselt:

1. Nõukogu 27. novembri 2000. aasta direktiivi 2000/78/EÜ, millega kehtestatakse üldine raamistik võrdseks kohtlemiseks töö saamisel ja kutsealale pääsemisel, artikli 4 lõiget 2 tuleb tõlgendada nii, et selline tööandja nagu kostja käesolevas kohtuasjas – või tema eest kirik – ei või ise siduvalt

146 CERD/C/DEU/C0/19-22, 30. juuni 2015, 86. istungjärk, punkt 15. Vt samuti rassilise diskrimineerimise aruanne, lk 43.

147 Euroopa Komisjon saatis 29. oktoobril 2009 Saksamaale selle kohta põhjendatud arvamuse. Vt IP/09/1620. Vt veebis: europa.eu/rapid/press-release_IP-09-1620_en.htm. Seejärel menetlus lõpetati.

148 Zweiter Gemeinsamer Bericht der Antidiskriminierungsstelle des Bundes und der in ihrem Zuständigkeitsbereich betroffenen Beauftragten der Bundesregierung und des Deutschen Bundestages, 13. august 2013, Bundestags-Drucksache (*Bundestag*'i väljaanne), 17/14400.

149 *Ibid*, lk 238.

150 McColgan, A., „Religion and inequality in the European framework" – eespool viidatud Zucca ja Ungureanu, lk 215, vt lk 230. Keerukate küsimuste kohta, mis tekivad siis, kui usulistes küsimustes „avalik ja erasfäär teineteisega põrkuvad", vt eespool viidatud Mancini ja Rosenfeld, lk 162. Üks kommenteerija on väitnud, et Euroopa Kohtu otsused, 14.3.2017, Bougnaoui ja ADDH, C-188/15, EU:C:2017:204, ja G4S Secure Solutions, C-157/15, EU:C:2017:203, annavad tunnistust vastuseisust religiooni tagasitulekule kodanikuühiskonda. Vt Robin-Olivier, S., „Neutraliser la religion dans l'entreprise?: arrêts G4S Secure Solutions et Bougnaoui (CJUE 14 mars 2017, aff. C-157/15 et C-188/15)", *RTDEur*, 2, 2017, lk 229.

otsustada, kas teatava kindla usutunnistuse nõudmine on asjaomase tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste tõttu oluline, õigustatav ja põhjendatud, tööandja/kiriku eetost silmas pidav kutsenõue.

2. Põhikohtuasja asjaoludel ei ole vaja jätta kohaldamata sellist siseriikliku õiguse sätet – nagu käesoleval juhul võrdse kohtlemise üldseaduse (Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz) § 9 lõikes 1 ette nähtud esimene võimalus –, mille kohaselt on lubatud usutunnistuse tõttu erinev kohtlemine seoses töötamisega usulistes ühendustes ja nendega seotud organisatsioonides ka juhul, kui teatava kindla usutunnistuse nõudmine vastavalt selle usulise ühenduse enda arusaamale tema õigusest sõltumatusele on põhjendatud kutsenõue, kui seda sätet on võimatu tõlgendada direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikega 2 kooskõlas.

3. Eelotsusetaotluse esitanud siseriiklikul kohtul tuleb direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 kohaselt selle hindamisel, kas kutsenõue on tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste ja organisatsiooni eetose tõttu oluline, õigustatav ja põhjendatud, arvesse võtta järgmist:

   i) usuliste ühenduste õigus autonoomiale ja enesemääramisele on liidu õiguses tunnustatud ja kaitstud põhiõigus, mida kajastavad harta artiklid 10 ja 12. Direktiivi 2000/78 artikli 4 lõiget 2 ja eeskätt selles sisalduvat viidet usuliste ühenduste „eetosele“ tuleb tõlgendada selle põhiõigusega kooskõlas;

   ii) direktiivi 2000/78 artikli 4 lõige 2 annab liikmesriikidele avara, ent mitte piiramatu kaalutlusruumi seoses tegevusaladega, mille jaoks usutunnistus või veendumused kujutavad endast tegevuse laadi või sellega liituvate tingimuste tõttu olulisi, õigustatavaid ja põhjendatud kutsenõudeid;

   iii) direktiivi 2000/78 artikli 4 lõike 2 esimeses lõigus sisalduv viide „liikmesriigi põhiseaduse sätetele ja põhimõtetele“ tõlgendatuna koostoimes ELTL artikli 17 lõikega 1 tähendab, et direktiiv 2000/78 tuleb rakendada nii, et mudelit, mille liikmesriik on valinud suheteks kirikute ja usuühingute või -kogukondade ning riigi vahel, tuleb austada ega tohi riivata;

   iv) direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2 kasutatud sõna „põhjendatud“ eeldab analüüsi selle kohta, kas kutsenõuded, millega kaasneb otsene diskrimineerimine usutunnistuse või veendumuste tõttu, on asjakohaselt kohandatud selleks, et kaitsta kostja õigust autonoomiale ja enesemääramisele, st et need on taotletava eesmärgi saavutamiseks kohased;

   v) sõnad „oluline õigustatav“ eeldavad analüüsi selle kohta, kui lähedane seos on kõnealusel tegevusel kostja teatavaks tehtud eesmärgiga;

   vi) kooskõlas direktiivi 2000/78 artikli 4 lõikes 2 sätestatud nõudega võtta erineva kohtlemise rakendamisel arvesse „õiguse üldisi põhimõtteid“ ning Euroopa Inimõiguste Kohtu lähenemisviisiga inimõiguste konventsiooni artikli 9 lõike 2 tõlgendamisele selle kindlaksmääramisel, kas usulise ühenduse autonoomia ja enesemääramise õiguse teostamine avaldab ebaproportsionaalset mõju inimõiguste konventsiooniga kaitstud teiste õiguste suhtes, tuleb mõju õiguspärasele eesmärgile – milleks on tagada usutunnistuse või veendumuste alusel diskrimineerimise keelu kasulik mõju – proportsionaalsuse seisukohast kaaluda kostja õigusega autonoomiale ja enesemääramisele, võttes kohaselt arvesse, et direktiivi 2000/78 artiklis 3 ei ole töölevõtmist ega töölt vabastamist eristatud.